

ШЫН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эглээн

№ 124 (17261)

2006 чылдың
СЕНТЯБРЬ 26,
вторник

Номерни парлагже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.30.
Садар өртээ 4 рубль.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

Тываның аалчызы

В.ЖИРИНОВСКИЙ КЫЗЫЛГА ЧОРААН

Ужуражылга үезинде.

Россия Федерациязының Күрүне Думазының Даргазының оралакчызы, Россияның Либерал-демократтыг партиязының (РЛДП-ниң) удуртукчузу Владимир Жириновский сентябрь 24-те Тывага Ту-134 самолет-биле ужуп келген. РЛДП-ниң келген делегациязының составында Күрүне Думазының депутады Владимир Овсянников кирип турар.

Кызылдың аэропортуна аалчыны Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчылары Александр Брокерт, Сергей Барыбин, ТР-ниң ИХЯ-ның сайыды Виктор Лесняк, культура сайыды Зоя Самдан, Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгак болгаш РЛДП-ниң Тывада салбырының удуртукчулары уткуп алган.

В.В. Жириновский Кызылдың аэропортудан Чазак Бажыңыга келгеш, Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак-биле ужурашкан. Олар чүгле иелээн чугаалашкан.

Ооң соонда Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак ужуражылгада киржип турар Чазак кижигүннерин аалчыга таныштыргаш, республикада политиктиг байдалды, ооң социал-экономика хөгжүлдезин чугаала берген.

Россия Федерациязының составына Тыва Республика эки тура-биле каттышканындан бээр 62 чыл болуп турар, бо үениң дургузунда республиканың социал-экономика хөгжүлдезинде улуг чаартылгалар, өскерилгелер болганына Шериг-оол Дизижинович доктааган. Амгы үеде республикада политиктиг байдал турум, 140 хире нацияның кижилери эп-найралдыг, бир демниг ажилдап-чурттап турарлар. Чурттакчы чонунуң чайгаар өзүлдези хевээр камгалаттынып арткан, ынчангаш чонунуң саны көвүдөп турар. Тыва Республикада сарыг болгаш православа шажының, хамнаашкының чүдүкчүлери хөй, оларның бүрүн эргелеринге кым-даа шалтыктавайн келген. Кызыл хоорайда православа шажының чаа хүрээзин тудуп турар.

Реформаның чылдарында бергелер турза-даа, чаңгыс-даа өөредилге, кадык камгалал, культура албан черлери Тывага хагдынмаан, харын-даа чаа школар, эмнелгелер, өөредилге черлери, спорт залдары, культура бажыңнары немешкен. Тываның күрүне университеди, Россия Федерациязының янзы-бүрү дээди өөредилге черлериниң он салбыры республикада ажилдап турарын Дарга чугаазына айткан.

РФ-тиң Президентизи В.В. Путин чурттакчы чонунуң амыдыралының шынарын экижидеринче улуг кичээнгейни салган, ону республикага боттандырар дээш Тыва Республиканың Чазак кандыг хемчеглерни ап турарын ол таныштырган. Мурнады хөгжүдөр дерт национал төлевилелди күүсе-

динче доктаамал сагышты салып келген, ынчангаш эвээш эвес ажыктыг ажил-херекти кылган.

Удавас октябрь 8-те Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарының соңгулдалары болуп, бо политиктиг кампанияга белекел республикада хоойлу езугаар чоруп турарын Чазак Даргазы дыңнаткаш, мооң мурнунда болуп турган соңгулдалар хоойлужудулгага дүүштүр чогуур денелге эртип келген, ам болуп соңгулдалар база ындыг болурун ол бүзүрөткен. ТР-ниң Чазак соңгулдалар эртеринге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш хемчеглерни ап турарын айткан.

Реформалар чылдарының үезинде Тываның социал экономиказын хөгжүдөр дээш кылып чоруткан ажылдар эвээш эвесин Чазак Даргазы демдеглээн. Чамдык көргүзүлгелер талазы-биле Тыва Россияның регионнарын ачып турар, өскелериниң талазы-биле элээн чыдып каап турарын чугаалаан. Ооң-биле чергелештир республиканың үлетпүрү төп-биле улуг орук харылзаазының чок болганынын уржуундан хөгжүлдези оожум чоруп турар. Ону барымдаалааш, Тываже демир-орук тудуп кирир төлевилелди ажилдап кылып, ону боттандырар хемчеглерни ап турарын, ону РФ-тиң Чазак деткээнин ол тайыбырлап чугаалаан. Тыва казымал байлак талазы-биле байлак, оларны шингээдиң алырынга, республиканың социал экономиказын хөгжүдөрүнге, чурттакчы чонунуң амыдыралын экижидеринге демир-орук улуг ролду ойнаарын айткан. Ынчангаш бо чугула ужур-дузалыг айтырыгны шиитпирлээринге дуза, деткимче көргүзерин РФ-тиң Күрүне Думазының даргазының оралакчызындан Чазак Даргазы дилээн.

Владимир Жириновский сөс алгаш, Тыва Республиканың ажилы, амыдыралы-биле таныжары-биле чедип келгенин, Россияның регионнарының байдалын ам-даа эки билбес болуп турарын, ындыг болганда оларга четкеш, социал экономиказын хөгжүлдези-биле таныжар сорулганы салып турарын чугаалаан. Тываның

чонунуң эрткен төөгүзү узун, олар иштикинң болгаш даштыкының дарлалының адаанга чораанын, Россия империязының составына бактаап турганын ол каксы чугаалаан. Тыва ам Россия Федерациязының чардынмас кезээ болу берген, ол Россияның, бодунуң девискээрлерин, чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарын камгалаар, ниити чурттуң, республиканың экономиказын, культуразын хөгжүдөр хемчеглерни ап, бо кончуг чугула херекке үлүүн кирип турарын айткан.

Амгы үеде Россияга, ооң девискээрлеринге политикага болгаш экономикага быжыг турум чорукту тургузары кол айтырыг болуп турар, чуртту, республиканы бурунгаар хөгжүдөрүнге ол улуг ролду ойнаар. Шак ындыг байдалды тургузарының аргалары Россияда бар болу берген, ооң экономика хөгжүзүлгелери, чурттакчы чонунуң амыдыралы чыл келген тудум-на экижип оранын чугаалааш, ажил-чорудулгазы политиктиг шын угланышкынын партиалар чурттуң Президентизиниң, РФ-тиң Чазак чурттуң социал экономиказын хөгжүдөр дээш чорудуп турар политиказын, ажылын деткип, боттук дузаны чедирип турарын тайыбырлаан. Ооң-биле чергелештир чуртта Президентиниң, Чазактын ажил-чорудулгазын уурландыр, кандыг-ла-бир моондакты тава-рыштырар сорулгалыг ажилдап турар политиктиг партиалары адаан, оларны шүгүмчүлээн. Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарына чурттуң болгаш республиканың сайзыралы дээш сагыш-сеткили аарып чоруур төлептиг кижилерни соңгу алырын кончуг чугула деп Владимир Жириновский чугаалаан. Чурттуң экономиказын быжыглаарынче сагыш салбас, ооң туружун божактадыр, хөй национал улустарның аразында эп-найралды кошкадыр, бодунуң хуузунда эрге-ажыын бодаар сеткил-хөөнүнү кижилерни парламента депутаттарына соңгувазын чугаалааш, Тывада ындыг кижилер база барын айткан. Ындыг уурландыкчыларга удур суртаал ажылын соңгукчулар ортузунга чорударын чугула көргөн.

Тываже демир-орук тудуп кирир төлевилелди кылып турарын ол деткээш, чүгле Тываның эвес, Россияның экономиказын хөгжүдөрүнге демир-орук биче эвес ролду болурун демдеглээн. Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактын ажил-чорудулгазын эки үнелелди Владимир Жириновский берген, Россияның регионнарының хөй чүүлдери кылып турар удуртукчуларының бирээзи деп санааш, ооң ажил-чорудулгазынга чедишкенин күзөөн. Турум чорукту камгалап арттырары эң кол чүве ол, ынчан чурт болгаш республика бурунгаар сайзыраар деп, туннелинде Тываның аалчызы чугаалаан.

Тывага аалдап чедип келгени дээш Владимир Жириновскийге өөрүп четтиргенин Ш.Д. Ооржак илереткеш, суй белектерни берген.

В. Жириновский Тываның ыдыктыг чери — Азия төвүнүн тураскаалы-биле танышкан, Тывада РЛДП-ниң партия активы-биле ужурашкан.

Тываның аалчызы Кызылга үш шак хире болгаш дедир ужуп чаныпкан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Владимир Савиныхтың
тырттырган чуруу.

Байыр чедиришкени

Федералдыг бүрүткел албанының Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу С.С. Күжүгетке

Хүндүлүг Сергей Степанович!

«Россия Федерациязының алдарлыг юризи» деп бедик атты тывысканы-биле холбаштыр Силерге байыр чедирдим. Республикага демократтыг чаартылгалар үезинде эрге-хоойлу баазазын хевирлеп тургузарына кириген үлүг-хуунарны, а ол ышкаш Силерге бүзүрэн коллективти хөй чылдар дургузунда билдиги удуртуп келгенинерни төлепти-биле үнелээни ол-дур.

Кадык-шырак болурунарны, өг-бүленерге өлчейлиг кежикти, республикавыстың хөгжүлдези дээш ажылыңарга чедишкенинерни күзедим.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. ООРЖАК.
(Телевирлиг).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың сентябрь 21, № 145.

Чедип алган күш-ажылчы чедишкенинери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы»

хүндүлүг атты

Чеди-Хөл кожуунуң «Сервис» МУБ-та трактор башкарыкчызы Андрей Ховалыгович **Наважапка** тыпсыр.

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Хову-Аксының №9 профессионал училищезиниң директору Анна Николаевна **Крисанга** тыпсыр.

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Хову-Аксында уругларның уран чүүл школазының концерт-мейстери **Малина Алексеевна Монгушка** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

«Хову-Аксының ЧЭТ-и» КУБ-туң кол энергетиги Александр Кысыдакович **Ондарны**;

«Хову-Аксының ЧЭТ-и» КУБ-та чылыг тургузулгаларының машинизи Клара Байкараковна **Биче-оолду**;

Сайлыг суму чагырганының даргазының оралакчызы Татьяна Биченекновна **Баданы**;

Чеди-Хөл кожуунуң чуртталга-коммунал ажил-агыыи МУБ-туң чолаачызы Сергей Семенович **Макаровту**;

«Хову-Аксының ЧЭТ-и» КУБ-туң котелдар септелгезиниң талазы-биле слесары Вячеслав Дырташ-оолович **Монгушту** шаңнаар.

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың сентябрь 21, № 146.

Өөредилге хөгжүлдезинге кириген улуг үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

«Шылгарактай күш-ажыл дээш» деп Тыва Республиканың медалы-биле

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Александра Михайловна **Леонованы**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Светлана Александровна **Стремоусованы** шаңнаар.

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Татьяна Ивановна **Белоусовага**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының эге класстар башкызы Алевтина Сандановна **Манын-оолга**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Галина Григорьевна **Филимоновага** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Эльвира Дондоковна **Доржиеваны**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Людмила Анатольевна **Володкинаны**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Наталья Лукинична **Ершованы**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Галина Доржиевна **Идамны**;

М.А. Бухтуев аттыг №1 ниити-билиг ортумак школазының башкызы Любовь Александровна **Юсупованы** шаңнаар.

Таңды кожуунуң Бай-Хаактың ниити-билиг ортумак школазының башкыларын шаңнаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың сентябрь 21, № 147.

Өөредилге адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Таңды кожуунуң Бай-Хаактың ниити-билиг ортумак школазы муниципалдыг ниити-билиг албан чериниң эге класстар башкызы Лидия Трофимовна **Сычка** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Таңды кожуунуң Бай-Хаактың ниити-билиг ортумак школазы муниципалдыг ниити-билиг албан чериниң химия башкызы Валентина Николаевна **Лузянинаны**;

Тыва дыл болгаш литература башкызы Зинаида Өвеш-ооловна **Оюну**;

өөредилге-кижизидилге ажылының талазы-биле директорнуң оралакчызы Светлана Ивановна **Роленкованы** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарына кандидаттар

Тыва
Республиканың
Улуг Хуралының
Хоойлужудулга
палатазының
депутаттарына
кандидаттар

«Чаңгыс демниг Россия» — күштүг эрге-чагырга дээш
Саглының № 89 соңгулда округу
Клара Садыгановна МОНГУШ
Өвүр кожуунуң Саглы сумузуңга төрүттүнген,
дуржулгалыг юрист.
(Халас парлаан).

Кызыл хоорайның Бүрен № 4 соңгулда округу
Николай Григорьевич ДУБРОВСКИЙ
Тываның күрүне университетинин ректору.
(Халас парлаан).

Чулдум № 19 соңгулда округу
Манмаа Ламажаповна ТАСПАНЧИК
Садыг-саарылга болгаш бүдүрүлге адырының ажил-чорудулгазының удуртулгазынга алган арга-дуржулгамны болгаш билимни республиканың, чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидеринге кириштирер мен.
(Халас парлаан).

Кызыл хоорайның Заводской № 25 соңгулда округу
Мерген Балыкаевич ДАГБА
Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаты, «Тыва Суй-Белек» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинин директору.
(Халас парлаан).

Загородный № 13 соңгулда округу
Борис Очурович КУЖУГЕТ
Мээң программаның кол угланышкыннары соңгукчуларның чагыларын тургустунар. Силер дээш ажилдаар мен.
(Халас парлаан).

Кызыл хоорайның Ровенский № 26 соңгулда округу
Өргелээр Чүвүрекович ОНДАР
Тываның күрүне университетинде күш-культураның теория база методика кафедрасының эргелекчизи.
(Халас парлаан).

Чехов № 23 соңгулда округу
Роман Маскырович СОЯН
Кижиги бүрүзүнүн чагай чоруу болгаш сайзыралы дээш!
(Халас парлаан).

Кызыл хоорайның Баянкольский № 27 соңгулда округу
Александр Алексеевич МИСТРОВ
«Тувгаз» септелге-бүдүрүлге черинин начальниги, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаты.
(Халас парлаан).

Калинин № 28 соңгулда округу
Александр Георгиевич МАТРАКШИН
Дээди категорияның эмчизи, медицина эртемнеринин кандидаты.
Ажыл-албанының аайы-биле чурттакчы чоннуң социал камгалалының айтырыгларын эки сайгарып билер.
Социал магадылалдарны боттандыраары дээрге-ле чурттакчы чонга болгаш өзүп орар салгалга кадыкшылды, төлептиг амыдырал-чуртталганы тургузары-дыр.
(Халас болгаш төлевирлиг парлаан).

Ак-Довурактың Южный № 51 соңгулда округу
Чечекмаа Түлүш-ооловна САГДЫ
ТКУ-нуң экология болгаш зоология кафедрасының профессору.
(Халас парлаан).

Кызыл-Тайганың № 98 соңгулда округу
Сергей Ынаажыкович ООРЖАК
«Чаңгыс демниг Россия» партиязындан кандидат кылдыр депшиттим. Тыва чуртувустуң сайзыралы, чонувустуң ааскежиктиг чоруу дээш эп-найыралдыг, демниг ажилдаарывысты чедип алыры — сорулгам ол. Демниг болзувусса, чүнү-даа шыдаар бис.
«Караңгы-дыр» дээш каргаттынып, бот-боттарывысты бактажып, балдырлажырының орнунга бичии-даа бол, сереңги кыпсып чоруур болзувусса, ол чырык болгаш ажыктыг болур. Партия дээш, мени дээш үнүнерни бээрнерге бүзүредим.
(Халас болгаш төлевирлиг парлаан).

Ровенский № 26 соңгулда округу
Сергей Георгиевич БУДЫЛИН
Россияның Либерал-демократтыг партиязының Тывада салбырындан депшиткен.
(Халас парлаан).

Кызылдың Геология №29 соңгулда округу
Карбай-оол Хертекович ШАВЫРАА
Бистиң командавыс силерниң болгаш республиканың сонургалдарын чүгле тус черге эвес, Россия Федерациязының деңгелинге камгалап шыдаар.
(Халас парлаан).

ФОНТАН АЖЫТТЫНГАН ХҮНДЕ

Сентябрь 23-те, субботада, «чаңгыс демниг россияжилер» Кызыл хоорайда чаа музейниң чанынга ыяш дестери олуртурунун «Чаңгыс демниг Россияның» аллеясы» акцияны эрттирген.
Аңаа Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарыңче «Чаңгыс демниг Россия» партиязындан депшиткен 100 ажыг кандидаттар, агитаторлар киришкен. Олар Арга-арыг ажил-агыг агентилелиниң эккелгени 120 дыйт, хадыг болгаш хады дестерин музей чанынга олурткан. Ооң соонда музей чанында фонтанның ажыдышкыны болган.
Бистиң корр.
(Халас цндезинге парлаан).

В. БАЛЧИЙ-ОЛДУН чуруктары.

ЖИЗНИ

СОТПА ОРПАН АЯН-ООПОВИЧ
Кадык-шыырак Тыва дээш!
Ленинградский № 1 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунун талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутатынга кандидат.
(Халас парлаан).

Чөөн-Хемчиктин
№ 9 чаңгыс мандаттыг соңгулда округу

Роза Доржуевна ДЕГЕ
«Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-российжи политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбырындан депшиткен. Чадаана хоорайның хереглекчилер нийитилелиниң баштаар черинин даргазы.
(Халас парлаан).

Центральный № 3 соңгулда округу

Вячеслав Борисович КЛЮЕВ
Россияның Либерал-демократтыг партиязының Тывада салбырындан депшиткен.
Хүндүлүг соңгукчулар! Келир үе дээш шын шиллигени кылыңар!
(Халас парлаан).

«Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россияның политиктиг партиязының
Тывада девискээр салбыры

**ШОЛБАН КАРА-ООЛ: МООН СОҢГААР
ЧАСТЫРЫГ КЫЛЫР ЭРГЕ БИСТЕ ЧОК**

Чылдар эртип турар, салгалдар солчуп турар. Чартык чыл иштинде республиканың болгаш найысылалдың даштыкы хевири таныттынмас кылдыр өскерли берген. Он беш чыл, чээрби чыл, бежен чыл соонда бистиң Тыва-выс-биле чүү болурул? Чамдыкта келир үеже оода чадаарда бир минута иштинде кире бергеш көрүксээрин кижжи күзей бээр.

Ол келир үе амгы үеде тургустунуп турар. Ол үе бистиң силерниң-биле кады кылыр хөделишкннеривистен дорт хамаарылгалыг болуп турар. Хөделишкн, бир-ле кылдыныг бар болза, ооң түңнели база бар болур. Шын хөделишкн – шын түңнел... А бир эвес частырыг кылыптар болза, ынчан түңнелдери база ындыг болур.

Амгы үеде школарда, училищелерде, университеттерде өөренип турар улустар он беш, чээрби чыл эрткенде республикада кол күш чүгле ол улустар апаар. Олар, ол улус, бистиң ажы-төлдеривис-тир, ынчангаш оруктарны олар кылыр, регионну олар уштап-баштаарлар, уругларны олар өөредирлер, мал-маганны олар азыраар апаарлар. Ол үеде ону кылырынга херек байдалдар оларга турар бе?

Бо бүгү чүгле бистиң шупту-устан хамааржыр. Ам бистиң кандыг орук шилип аарывыстан хамааржыр. Биске кандыг-бир партия, кандидат, политик эки бооп болур азы эки эвес бооп болур, ынчангаш бадылаарда чүгле чүрек-биле эвес, а угаан-

биле сайгарып тургаш, ооң соонда чүү болурун сайгарып тургаш, бадылаар болза эки. Ажы-төлдеривиске кандыг келир үени тургузуп берип турар бис деп чүвени бодаар болзувусса эки. Моон соңгаар частырыг кылыр эрге бисте чок.

**«КЕЛИР ҮЕ ДЭЭРГЕ —
БИС-ТИР БИС»**

«ЧДР-ниң» республиканың школачыларының аразынга эрттиргени «Келир үе дээрге – бис-тир бис» деп чогаадылгар конкурзу база катап: Тывада уруглар аажок талантылыг деп чүвени бадыткаан. Олар омур-хевирлер-биле боданып, келир үени боттарыны-биле көрүп турарлар. Олар төрөөн черинге ылап-ла сеткилиниң ханызындан аажок ынак болуп турарлар. Ол темага хамаарышкан бир чогаадыгы адаанда киридвис.

Кижжи бүрүзү бодунуң келир үезиниң дугайында күзеп турар. Кижжи бүрүзү чүнү кылырын, кым болу бээрин бодап турар. Бодунга: «мен кым мен, кым болур мен, амыдыралдың утказы чүл?» деп айтырылгарны сала бээр. Мен бодум бодумга база ол айтырылгарны салгаш, бодум харылап турар мен. Мен школачы болганымда бүгү кижилер дег, мен база бодумнуң келир үемниң дугайында күзеп турар мен. Кажан кижилер чүгле күрүнеге идегээр байдалындан адырлы бергеш, а ам-на боттарының күжүнге идегей бээр болза, бистиң келир үевис чүгле ынчан тургустунар. Кижилер бүгү чүвени бодунуң ажил-ижиле, быжыг тура-соруу-биле, салым-чаяны-биле чедип алыр хүлээлгелиг болур.

Бичимде мен мээң авам ышкаш башкы болуксап турган мен. Авам школада 24 чыл иштинде математика башкылап турар. Авамның даартагы кичээлдерге

канчаар белеткенип турарын: планнар тургузуп, школачыларның кыдырааштарын хүлүмзүрүп каап хынап оларын хүннүңе көөр кижжи-дир мен. Башкы кижиниң мергежилниң бергезин көрүп тургаш-даа, авам бодунуң аныяк уруг тургаш кылганы шилилгезинге шынчы бооп арткан. Кажан авам аныяк чылдарын сактып, ону чугаалай бээрге, мен дыка хөй солун чүүлдерни билип аар-дыр мен. Студент тургаш чаңгыскурсчулары-биле кады Ленин кудумчузунда аллеяга, оларның уруглары, бис, келир үеде ол чараш кудумчуну көөр болзуннар дээш, ыяштар тарып турган.

Уруглар боттарының ада-иезинден-даа артык угаанын, аас-кежиктиг болгаш эки турасоруккур болур ужурлуг деп, авам чугаалаар чүве. Мен ооң-биле долузу-биле чөпшээрер мен.

Бистиң амыдыралывысты эки талазынче хөгжүдөр дээш, бүгү-ле ажилдап шыдаар чон ажил-херектерни кылган турар ужурлуг ындыг программаны тургузар херек.

Бүгү-ле шынарлар езугаар келир салгал бүрүзү мурнуку салгалдан эки болур ужурлуг. Уруглар бистерден бистиң чурттувустуң болгаш бөмбүр-зээвистиң келир үези кончуг хамаарылгалыг болур. «Келир үе дээрге – бистер ышкажыл бис».

(Халас парлаан).

**УРУГЛАРГА
ДУЗАЛААЛЫҢАР!**

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» Аныяк гвардиязы хөй-нитти организациязының регионалдыг салбыры хоорайжыларны болгаш Тываның найысылалының аалчыларын 2006 чылдың октябрь 1-де Арат шөлүңге бүдүн хүннүң дургузунда эртер «Мен – эки турачы мен» деп ачы-дуза акциязынга киржиринче кыйгырып тур.

Акцияның сорулгазы – назы четпээн корумчурум үрекчилериниң түр аңгылаашкын төвүнде турар, сагыш човаачал ада-иелери, чылыг, чырык бажың-балгады, чоок кижилериниң кичээнге чок, чылыг аажылалга, билишкннге болгаш ынакшылга хереглелдиг уругларга дузалаары. Демнежип алгаш бистер бистиң уругларывысты деткип, оларга өөрүшкүнү, сагыш човаашкынны сөңнеп, чаш назынның чаңгыс хүнүн безин чырык кылдыр кылып шыдаар бис.

Кижжи бүрүзүнүң ук акцияга киржилгези кончуг чугула. Чылыг идик-хепти, арыг-шеверниң херекселдерин, иштинден кедер чаа хепти база орун шывыын, ойнаарактарны, номнарны, өөредилге номнарны, стол оюннарны, компьютер дискилерин болгаш видеокассеталарны, спортчу дериг-херекселдерни, мебельди, техниканы база өске-даа эт-септи аңаа чугула хереглелдиг уругларга «Аныяк гвардия» чыып бээр.

Селиктээшкн чылдазының организациязынга амдан безин киржип болур силер. «Аныяк гвардияның» регионалдыг штавының 1-38-38 телефонунче азы Тыва Республиканың ИХЯ-зының назы четпээн корум-чурум үрекчилериниң түр аңгылаашкын төвүнүң 9-99-52 телефонунче долгааш, билдинмес айтырылгарны тодарадып ап болур силер. Чыгдынган эт-септи чедирер албан ажилдап турар.

(Телевирлиг парлаан).

ХАМААТЫ ЭРГЕЗИН БҮРҮН АЖЫГЛААР

Хамаатыларның соңгуур болгаш соңгудар эргелерин РФ-тиң Конституциязының 32 чүүлү-биле быжыглап, оларның күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнының соңгудаларына база референдумга киржир эргелерин айыткан.

Ол дээрге, эрге-хоойлулуг күрүнеде чурттап турар болганывыста, чон соңгудалар дамчыштыр боттарының күзел-соруун хостуг илередип турарлары-дыр.

Ам болур соңгудаларда ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазынга соңгуп алыр депутаттарывыс бистиң хөй националдыг республикавыска чоннуң эрге-ажыын төлээлеп, эрге-чагыргавысты тургуспушаан, хоойлуларны, хоойлужудулга актыларын чогаадып кылыр, соңгукчуларның эрге-ажыын камгалап, оларның негелделерин, чагылгарын күүседир дээш ажилдаар хүлээлгелиг. Моон алгаш көөрге, октябрь 8-те эртер соңгудаларның ужур-дузазы улуг болуп турар. Ынчангаш аңаа соңгукчу бүрүзү киржип, бодунуң үнүн бээр хүлээлгелиг деп санап чоруур мен.

Эрткен соңгудалардан алгаш көөрге, чамдык соңгукчулар идепкей чок, бадылаашкына киришпес таварылгалар тургулаан, ону билир мен. Ындыг соңгукчуларның чамдызы эртем-билиглиг, шыырак амыдыралдыг кижилер боор чорду. Бөдүүн ажил-ишчи соңгукчуларның бадылаашкына киржилгези идепкейлин эскерип көөр кижжи мен. Идепкей чок чорук дээрге чамдык соңгукчуларның тоомча чогу, хамааты эргелерин

кыдыра билиринде болуп турар. Ийе харын, хамаатының соңгуур, соңгувазы эки тураның херээ ыйнаан, ындыг-даа болза, соңгукчу күрүнениң эрге-чагырга органнын тургусуп, ону төлээлеткен депутаттарны соңгуп, конститусчу хамааты эргелеримни боттандырып тур мен деп бедии-биле медегер билири чугула деп санаар мен.

Октябрь 8-те болур соңгудалар бистиң республиканың амыдыралынга онза чугулазын айыткаш, соңгукчуларның Конституцияда магадылаттынган соңгуур бүрүн эргелерин долузу-биле ажыглаары чугула деп санадым.

Даш-оол ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.
Чадаана хоорай.

БОДАМЧАЛЫГ ШИЛИЛГЕНИ КЫЛЫР

ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттарының соңгудаларына белеткел бодунуң шиитпирлиг үе-чадазынче кирген, депутат мандады дээш демисел шыңгыы болу берген.

Соңгукчулар бажы төөредери, хоозун аазаашкыннар кылыры амгы үеде берге болу берген, чүге дээрге чон ону биле берген. Соңгукчуларның бүзүрелин чамдык депутаттар шынзыдып шыдавас боорга, оларга хомудал чоруур болу бергени хөйге билдингир. Ол үндезин дөстүг деп санаар мен. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палата-

зының бирги чыыжының депутаттары дөрт чыл дургузунда тодаргай чүнү кылыпканын сактып, чугаалап көрөм дээр болза, орта ону кылган, мону кылган деп харыы бээринге кым-даа бергедээр. Ооң орнунга кымга-даа ажык чок төнмес-батпас чаргы, маргылдаа, меге суртаал, шош-содаа дугайында хөйү-биле чугаалап болур. Соңгукчуларның улуг идегелди көргүскеш, соңгуп алганы депутат кижжи ынчаар ажилдап болбас, ындылгарга соңгукчулар бүзүрөвес болу берген.

Депутат болуру берге болгаш кончуг харыысалгалыг, ажил-херекке арын-нүүрү, угаан-медегери, чүлдү-чүрээ кады киришкен турар, төрел чонунга сагыш-

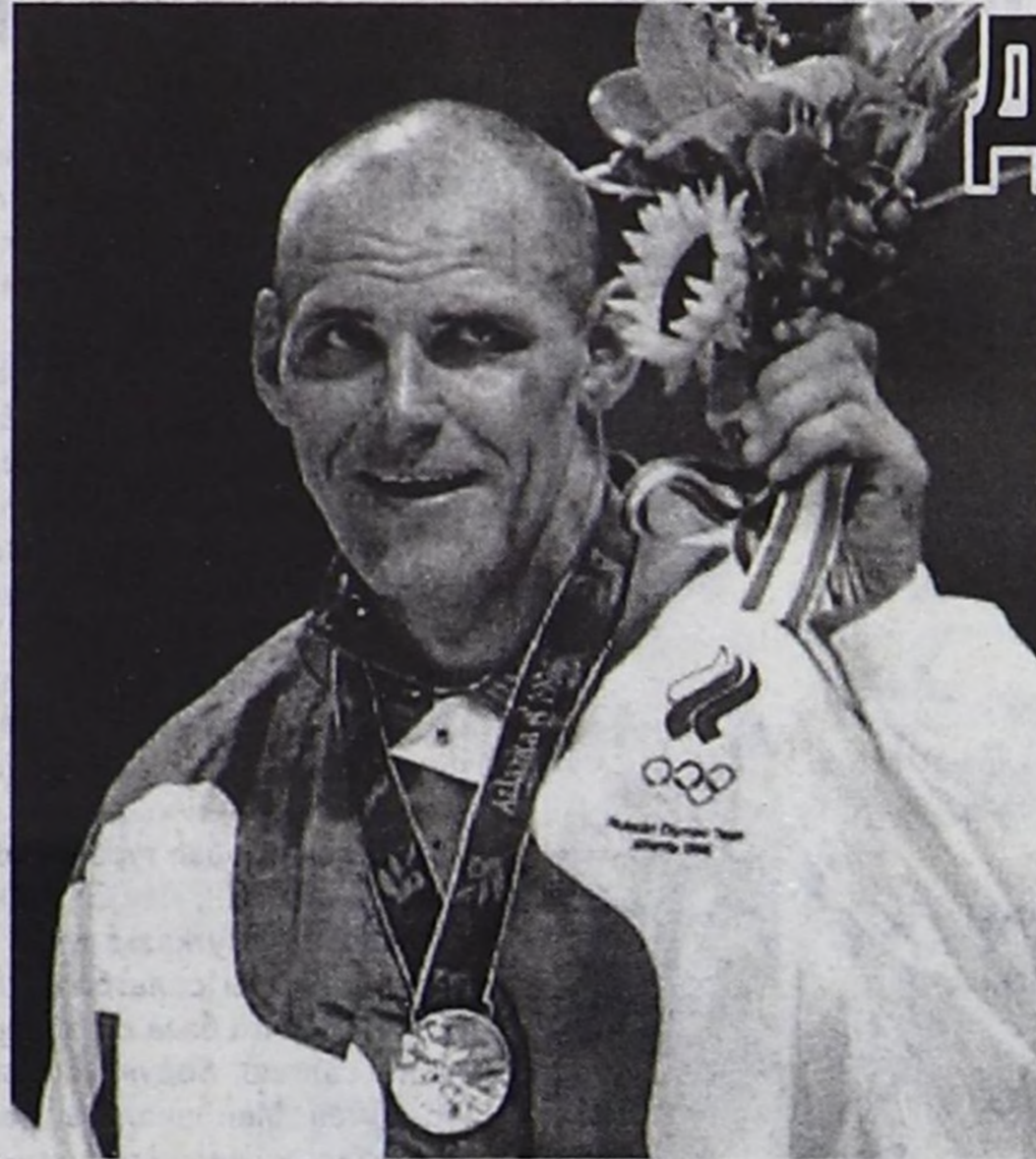
сеткилинден бердинген, республиказының бурунгаар хөгжүлдези дээш сагыжы аарып чоруур ужурлуг деп билип чоруур мен. Ам октябрь 8-те болур соңгудаларда соңгукчулар бодамчалыг, кончуг шын шилилгени кылып тургаш, Тывавыстың арыг адын хир-чамга боракас, бедик көдүрүп шыдаар, эртем-билиглиг, арга-дуржулгалыг, эрес-шоваа, ажил-ишчи, бурунгаар көрүштүг чоннуң эң төлептиг оолдар, кыстарын ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттарына соңгуп алырын үе-даа, чон-даа негеп келген деп билип чоруур мен.

Мечин ЧИНТОЛ,
соңгукчу.

Александр Александрович КАРЕЛИН:

«Баштайгы улуг тиилелгем соонда, девип турдум...»

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Чиңгине чөвүлелиниң Президиумунуң кежигүнү, РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының Делегей херектериниң талазы-биле комитединиң даргазының оралакчызы, Россияның Маадыры, грек-рим (классиктиг) хүрешке олимпий оюннарының үш дакпыр чемпиону, делегейниң тос дакпыр, Европаның он ийи дакпыр, ССРЭ-ниң болгаш Россияның хөй дакпыр чемпиону, ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери, педагогика эртемнериниң доктору.

Кижиниң бичии-ле чүвеге өөрүй бээр. 1988 чылда Сеул олимпиадазынга чедир бир ай чартык үе арткан турда, чурттуң олимпийжи командазының удуртукчулары аныяк, өзүп орар Александр Карелин биле сураглыг орус мөге, делегейниң ийи дакпыр чемпиону Игорь Растороцкий ийиниң кайызы ылап күштүүн тодарадыры-биле Румынияга эртип турган делегей чергелиг маргылдаага кайызын-даа түнел хүрешке ужураштырыпкан. Оң тиилелгезиниң Сеулга эртер олимпий оюннарынга ССРЭ-ниң адын камгалап хүрежир ужурулуг. Тиилелгениң үнези маргылдааның алдын медалындан аар деп чүвени кайы-даа мөге билер болгаш, оларның аразында спортчу демисел чидиг, солун эртери билдингир турган. Бухарестке болган маргылдаага Александр буюрелдиг тиилелгени чаалап алган. Чеже-даа аныяк болза, бодун хайгаарап, туттунуп билер Александр безин баштайгы улуг тиилелгезинге өөрээнинден ийи холун кыдыгларыңче өрү көдүрүпкеш, эзирниң самын күүсеткен.

Ол девип соонда, он-он чурттарның хүреш хевистериниң кырынга чайынналчак тиилелгелерни ол чедип алган. Сөөлүнде мырыңай тоолчаан бо мөгеге чону дыка ынак, аңаа буюрээр апарган. Александр Карелин 2000 чылда бодунуң дөрткү сөөлгү Сидней олимпиадазынга алдын медаль дээш хүрежип тургаш, америк мөге Рулон Гарднерге 0:1 санга ойнадып алырга, чурттуң чонунуң чартыы хомудаанындан ыглажып турганын ынчангы аарыкчылар билер. Ол аштырышкыны мөге боду база дыка аарышкылыг хүлээп ап, аажок сагыш човал турган.

Александр Карелин амгы үеде ажил-албанының аайы-биле амыдыралының хөй кезин Москва хоорайда чурттап эрттирип турза-даа, калбак-делгем чуртунуң олбо булуңнарынга бо-ла көстүп келир чаңылдыг кижини. Төрөөн Новосибирскизиниң база доктаамал аалчызы. Хоорайның спортчу чоргаарлы, чырык демдээ апарган мөге Сибирьниң найысылалының бүгү талалыг хөгжүлдезинге улуг үлүг-хууун кирип чоруур. Черле бодамчалыг кижини болгаш, оң үзүктел чок чайынналчак спортчу болгаш политикада чедишкенини кайыын ужукталып үнгенин эки билер. Ынчангаш оларны сагынмышаан, төрөөн хоорайында өзүп

орар оолдарның келир үеде езулуг эр кижилер кылдыр кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салып турар. Ол сорулга-биле Новосибирскиге бодунуң ады-биле адаан спортчу фондуну каш чыл бурунгаар ажыткан. Бо хүнерде ында чүс-чүс оолдар хүреш спортунуң хевирлери-биле кичээлдеп турар. Кажан Александр Карелин оларның-биле кичээлдеп турда, оолдарның өөрүшкүзү аажок, хөй-ады бидик апаар. Чижээлээрге, оолдарның хөй кезини бо айның эгезинде Новосибирскиниң «Сибирь» спорт ордузунга эрткен «Карелинниң шаңналы» дээш 15-ки делегей чергелиг грек-рим хүреш маргылдаазынга эки белеткелдин көргүзүп, хөй шаңналдыг черлерни элээнер, а оларны алдарлыг мөге боду тыпсып турган.

«Бо маргылдаа бодунуң талалакчыларым-биле организастап турарым хөй санныг мындыг төлөвилелдерден ылгалып турар чүвези чок. Ынчалза-даа бичии оолдарның арыннарында, аажы-чаңнарында илеретинип турар тиилелгеже чүткүлдери кезээде улуг сеткил ханышкыны-биле хүлээп алыр мен. Бо-ла бүгү ажилдарда сээң база үлүг-хууң бар деп чүвени бодаарыңа, оон улуг аас-кежик чок кылдыр сагындырар» деп, билдингир спортчу чугаалаар.

Александр Карелинниң төрөөн хоорайында бир идегеп турар аныяк мөгези — Роман Власов. Ол бо чылын элээди оолдар аразында грек-рим хүрешке элээн улуг маргылдааларга тиилелгелерни чедип ап келген. Сөөлгү катап чоокта чаа Турцияга эрткен элээди оолдар аразында Европа чемпионатында алдын медальды чаалап алган. Новосибиржилерниң Роман алдарлыг Карелинниң изин базар боор дээрзинге буюрели улуг. Олар Саша Карелин школага өөренип тургаш, бодунуң баштайгы спортчу чедишкенин көргүзүп эгелээрге, аңаа база ынчалдыр буюрел турганнар болгай. Ынчан чүгле харын Сашаның ада-иези Зинаида Ивановна биле Александр Иванович оон спортчу шилелгезин деткивейи турган. Чүге дизе, он үш харлыг Сашаның бирги спортчу «медалы» — бодунуң-на өөренип чоруп турган сумказы болган.

Бо солун таварылга мынчаар болган чүве-дир. Өөреникчи Саша

эштери-биле кудумчуга ыймактажып ойнап турда, бир аныяк кижини келгеш, оолдарны хүреш секциязынче чалаан. Ол кижини сөөлүнде барып Александр Карелинниң кара чаңгыс тренери кылдыр арткан Виктор Кузнецов болган.

Сашага спортчу чедишкенин дораан келбээн, ол маргылдаалар үезинде холу, будун бо-ла сыйып алыр турган. Авазы оглу чүгле

билдингир болгар спортчу Рангел Геровски. Аныяк оол бо удаа чүгле күчү-күштүг ССРЭ-ни эвес, а оң сураглыг спортчу хүреш школазын төлээлеп турган, ынчангаш харысалга улам улгаткан. Ынчалза-даа баштайгы секундада-ла болгар мөге дүүнү элээди оолга удур үш санныг арганы карак чивеш аразында кылгаш, баштайгы үениң салыын ойнап алган. Дараазында үеде Александр сан ойнап алыры-биле элээн каш аргаларны кылырын оралдашкан. Хоочун коктуг, аргалар таптыг кылдыртпас болган. Ынчалза-даа хүрештөнүп, каш-ла секунда арткан турда, Александр «дидир кур» деп арганы ажыглап, удурланыкчызын октааш, баштайгы олимпийжи алдын медалын чаалап алган. Карелинге шак ынчалдыр «ийиги каыттан октакан» болгар мөге оон-биле дараазында маргылдааларга черле ужуражып көрбээн.

1992 чылда Барселонага эрткен олимпий оюннарынга Александр Карелинге тынныр кижини чок болган. Түнел хүрешке бодунуң кол удурланыкчызы, кончуг аар деңзилиг Томас Юханссон-биле хүрешкен. Швед мөге ол хүрешке 19 секунда иштинде октакаш, мөңгүн медальды чаалап алган. Сөөлгү бо садыга орус мөге

дыры бидик атты тывысканы ол. 20 чыл иштинде кымга-даа октактарып чорбаан мөге бодунуң спортчу назыны улгадып, «кара хүннери» чоокшулап орарын билеп турган болбайн канчаар. Чылдар эрткен тудум аныяк, шыраак спортчулар көстүп келгилээн. Ынчалза-даа грек-рим хүрешке чурттуң тренерлери Александр Карелинни 2000 чылда Сиднейге эртер дөрткү олимпиадага кириштирерин шиитпирлээн. Шыны-биле чугаалаар болза, Карелинни ол үеде солуптар шыраак мөге чуртта чок турган. Ынчалдыр ол дөрткү олимпиадазында сөөлгү медальды — мөңгүнү чаалап алганын үстүнде каксы бижидивис.

Күрүне Думазының депутады Александр Карелин бо хүннерде чеже-даа политик болза, спортчуларны, ылаңгыя өзүп орар оолдар, уругларны, дыка деткип чоруур. Ол «мен мөге мен, кезээде мөге болуп арттар мен» деп чугаалаар кижини.

Александр Александрович Сочи хоорайга сентябрь 1-де, Билиглер хүнүнде чорааш, оон школарынга эрткелээн Олимпийжи кичээлдерниң бирээзинге хүндүлүг аалчы болуп киришкен. Алдарлыг мөгеңиң кичээлге олурушканынга уруглар дыка өөрүп, аңаа хөй санныг айтырыглары салып, бөдүүн харыыларны болгаш чедингир тайылбырларны алганнар.

Александр Карелин ол-ла үеде Сочи хоорайда оон адын эдилеп турар спортчу төпке четкеш, ында кичээлдеп турар мөгерни деткээн. Шак ындар эптээр спортчу комплексти бо хүннерде Кызыл хоорайда тудуп турар.

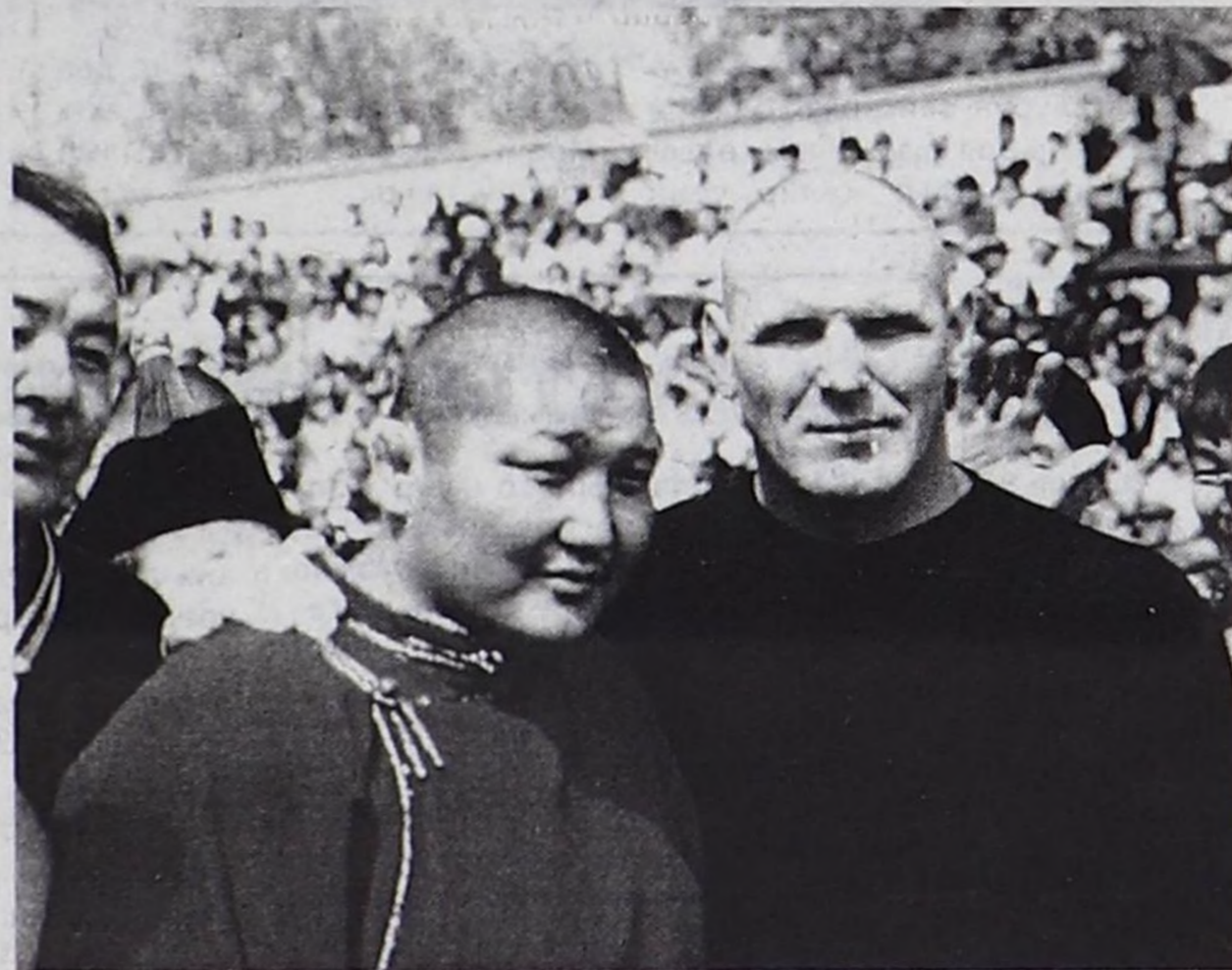
2014 чылдың кышкы олимпий оюннарынга кол кордакчы Сочи хоорай делегейде билдингир спортчунуң деткимчезин ынчаар алган. А.Карелин ол чоруп тургаш, хоорайның «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүннери-биле ужурашкаш, спорттун Сочи хөгжүлдезинге эки байдалдарны тургузарыңа доктаамал киржилгези дээш оларга өөрүп четтиргенин Күрүне Думазында партияның фракциязының өмүнээзинден илереткен.

Александр Карелин бо хонуктарда Кызылга ажил-албанының аайы-биле кээр деп турар. Ол сураглыг мөгеңиң Тываже ийиги чоруу болур. Каш чыл бурунгаар Тыва Наадым биле Республика хүнүн байырлап турда, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның удуртукчуларының бирээзи, федералдыг сайт Сергей Шойгу-биле Кызылга кээп чоранын чон сактыр. Александр Карелин бо хүннерге чедир партияның бир «арны», лидери болуп артыпшаан.

Карелин тыва мөгелерниң, оларның делегейниң спортчу ареналарынга чедишкенин дугайында билери чугаажок. Ол мөгелерни кончуг хүндүлээр кижини кылдыр биске билдингир. Хүрештерниң янзы-бүрү хевирлеринге тывалар кончуг ынак деп чүвени база эки билер. Ынчангаш оон талалакчылары Тывада хөй дээрзинге буюрели улуг.

Материалды солунуң спорт килдизи белеткээн.

Чуруктарны фотоархивтен Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ хоолгалап тырттырган.

хүрешпезин дээш, оон спортчу хевин бо-ла чажырып турган. Ынчалза-даа Саша хүрежирин уламчылаан.

Бир катап март 8-те хоорай чергелиг улуг маргылдаага киришкеш, авазыңа белек кылдыр кандыг-бир үнелиг медаль ылап-ла чаалап эккеп бээрин аазааш чоруткаш, хүреш үезинде будун сыйып алгаш, эмчиже кире берген. Эштери оон байырлалда авазыңа аазаан шаңнал медалының орунга — өөренир сумказын эккеп бергеннер.

Ол таварылга соонда, Карелин удурланыкчыларыңа октаптаан. Эгилеринге, будунга болгаш холдарыңа кемдээшкенин барык чыл санында ап, оларны бо-ла сыйып турза-даа, Александрниң «маңыңа кире берген» тиилелгелерин кым-даа доктаадып шыдапас болу берген.

1988 чыл. 19 харлыг Александрниң баштайгы олимпиадазы. Сеул оюннарының грек-рим хүрешке эң аар деңзиге түнел хүреш. Хевис кырында Александр Карелин биле

удурланыкчызын мырыңай камнап турар ышкыш кылдыр кыдыындан көзүлгөн. Чүге дизе, А. Карелин оон мурнунда эрткен делегей чемпионатында бо мөгеңи сынык ээгизи-биле тиилеп алган турган чүве-дир. Ынчангаш бо удаа кыдык болгаш, херек болза, ону кам чокка ууштаарыңа белен турган.

1996 чыл. Атланта хоорай. Карелинниң үшкү олимпиадазы. Түнел салыгда аңаа удур америк билдингир мөге Мэтт Гаффари хүрешкен. Бир чыл бурунгаар эрткен делегей чемпионатында аштырган Мэтт бо удаа өжөөн негеп алыр боор деп чамдык улус санап турган. Ынчалза-даа онза чүү-даа болбаан, ынчан база алдын медальды россияжи мөге чаалап алган.

Александр Карелин бодунуң спортчу амыдыралында делегейниң болгаш Европаның хөй санныг чемпионаттарында аңгыда, дөрт олимпий оюннарынга киржир аргалыг болган. Чүгле ол безин спортчу маадырлыг чорукка дең. Ынчангаш аңаа Россияның Маа-

Баштайгы түңнелдер чылы

Бо хонуктарда республиканың эң улуг дээди өөредилге чери – Тываның күрүне университети тургустунганындан бээр 10 чылын демдегеп эрттирип турар. Улус ажил-агыының бүгү адырларына дээди эртемниг бедик мергежилдиг специалистерни белеткел турар бо өөредилге албан чери он чыл бурунгаар Кызылда күрүне педагогика институтунун, Красноярскиниң күрүне политехниктиг университетинин болгаш Красноярскиниң күрүне аграр университетинин Тывада филиалдарының, а ол ышкаш Кызылдың башкы училищезиниң баазаларына тургустунган. Эрткен 10 чыл дээди өөредилге чериниң быжыгып тургустунарынын, бергелерин алып эртериниң болгаш республиканың өөредилгезиниң болгаш эртемниң төвү кылдыр хевирлетинериниң үези болган.

Тываның күрүне университетинде бо хуннерде дыл, физика-математика, эге өөредилге, бойдус-география, төөгү, күш-культура болгаш спорт, инженер-техниктиг, көдээ ажил-агый, экономика, юриспруденция, педагогика болгаш психология факультеттери (ниитизи-биле 11), башкы колледжи, 35 кафедра, 6 мергежилге белеткелди чорудуп турар аспирантура, аңгы-аңгы угланышкынын 9 өөредилге-эртем лабораториязы, библиотека, редакция-парлака салбыры, медээ-аналитиктиг төп, агробиостанция ажилдап турар.

Университет Сибириниң, а ол ышкаш Москваның, Санкт-Петербургуң улуг дээди өөредилге черлери-биле сырый харылзаалыг. Кады ажилдажылга дугайында ийи талалыг дугуржулгалар Коптунуң күрүне университети, Чингис-Хаан аттыг университет, Моолдун күрүне университетинин экономика институтунун салбыры (Завхан аймак), Чөөн-Казахстаның күрүне университетинин Баян-Өлгий аймакта салбыры, Кыргыс Республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институту-биле чардынган. Европаның болгаш Американың дээди өөредилге черлери-биле кады ажилдажылга база быжыккан.

ТывКУ-нуң 10 чылы дээрже баштайгы чылдарның түңнелдерин үндүрериниң болгаш келир үеде сорулгаларны тодаргайлаарынын барындаазы-дыр.

ТывКУ-нуң тургустунганының төөгүзүндөн

Амгы ТывКУ-нуң төөгүзү эрткен чүс чылдың ыраккы 50 чылдарда эгелээн. Ооң таваа 1952 чылда салдынган, ынчан найысылалга республикада баштайгы дээди өөредилге чери — Кызылдың башкы институту ажыттынган. Чүгүл дөрт чыл эрткенде, 1956 чылдың сентябрь 1-де ону Тываның партия болгаш совет органнарының саналы-биле Кызылда күрүне педагогика институту кылдыр эде организаастаан. Ынчал кээрже, ККПИ бо чылын база 50 чылын демдегеп турар.

Кызылдың башкы институтунун бирги ректору төөгү эртемнериниң кандидаты А.А. Селеменов турган. Чаа тургустунган дээди өөредилге чери дөрт чыл иштинде республикага кончуг чугула херек дыл, литература, физика болгаш математика башкылары 671 кижини доостурган. Ол институттун доозукчулары, доцентилер А.И. Бирюкова, Ф.Ф. Деменин бо хуннерге чедир ТывКУ-да ажилдап чоруурлар.

1956 чылда педагогика институту Ленин кудумчунда улуг эвес ийи каат бажыңга турган. Дөрт факультетке 24 башкы ажилдап, хундуску болгаш бот-өөредилге салбырына 500 студент өөренип турганы төөгүде арткан.

Интернационалчы коллективтин ректорунга 1959 чылда А.Ч. Кунаа сонгуткан. Сөөлүндө бо башкы баштайгы тыва дыл эртемнериниң доктору болган. 1960 чылдарда дээди өөредилге черинге ажилдаары-биле МКУ-нуң, Ленинградтын Герцен аттыг институтунун болгаш чурттуң өске-даа улуг дээди өөредилге черлериниң бедик мергежилдиг доозукчулары — Ш.Ч. Сат (сөөлүндө барып баштайгы тыва профессор болган), Р.Х. Оргу, Е.Б. Салзыңмаа, Х.С. Алдын-оол олар келгеннер.

Педагогика эртемнериниң кандидаты, төрээ дыл талазы-биле дыка хөй өөредилге номнарының болгаш методиктиг

Тываның улуг өөредилге чери болуп артпышаан

пособиелерниң автору Х.С. Алдын-оол 1965 чылда ККПИ-ниң ректорунга томуйлаткан. Ооң соонда чылдарда Тыва АССР-ниң эртемнериниң алдарлыг ажилдакчылары, физика-математика эртемнериниң кандидаттары, профессорлар Х.О. Ондар, А.В. Набатов олар ректорлап чорааннар. А.В. Набатов өөредилге чериниң мурнунда чаа политиктиг болгаш социал-экономикиг байдалдарда тургустунуп келген нарын айтырыгларны шитпирлээр ужурга тава-рышкан. Ол-ла үеде башкылаашкын теориязынга, студентилерниң өөредилгезинге шыңгыы өскерилгелер болгулаан.

Кызылда күрүне педагогика институту Тывага өөредилгениң болгаш эртемниң сайзыралына болгаш ТывКУ-нуң үндезилетинип тургустунарына үнелетинмес төөгүлүг ролду ойнаан. ККПИ-ниң хөй-хөй доозукчулары боттарының эртем-шинчилел болгаш башкылаашкын ажилдарын университетте бо хуннерге чедир улам-чылап турар.

Красноярскиниң күрүне политехниктиг институтунун Кызылда филиалы 1974 чылда ажыттынган. Ону Д.Б. Бузур-оол удуртуп турган. Сөөлүндө ооң баазазына ТывКУ-нуң инженер-техниктиг факультетин айткан.

Красноярскиниң көдээ ажил-агый институтунун Тывада филиалы 1984 чылда ажыттынган. Ооң баазазына ТывКУ-нуң көдээ ажил-агый факультеди үндезилетинген.

Тываның күрүне университетинин тургустунганы

Тывага бедик мергежилдиг специалистерни белеткээр тус чер университетин ажилдарынын дугайында чугаа 1980 чылдарның эгезинде-ле чоруп турган. Ол-ла үеде чуртка эгелээн социал-экономикиг болгаш политиктиг чартылгалар мурнакчы эгелээшкини боттандыраарына күштүг идигни берген. Ынчалза-даа Тывага университет тургузарынын айтырыгы чүгүл 1995 чылда долузу-биле шитпирлеттинер аргалыг болган.

1995 чылдың сентябрь 30-де РФ-тиң Президентизи Б.Н. Ельцинниң Чарлыы-биле үстүндө адаанывыс черлерниң баазазына Тываның күрүне университети тургустунган. 1995 чылда ооң бирги ректорунга ККПИ-ниң удуртукчузу, физика-математика эртемнериниң кандидаты О.Б. Бузур-оол томуйлаткан. Ол үш дээди болгаш бир орту-мак өөредилге черин чаңгыс өөредилге чери — ТывКУ кылдыр эде организаастаар дээш кончуг улуг ажилды эштери башкылар-биле кылып чоруткан.

ТывКУ-нуң амгы ректору биология эртемнериниң кандидаты, доцент Н.Г. Дубровский бо албан-дужаалга 1999 чылда сонгуткан. ККПИ-ниң 1976 чылда доозукчузу 13 чыл иштинде институттун бойдус-география факультетинде декан болуп ажилдаан. Ол амгы үеде 30 эртем ажилдарынын, монографияларының болгаш өөредилге-методиктиг пособиелерниң автору.

Н.Г. Дубровскиниң амгы оралакчылары республикада билдингир башкылар болгаш ажилдакчылар. Оларга эртем кандидаттары Т.Т. Мунзукту, Л.К. Будук-оолду, С.О. Ондарны, Б.К. Кара-Салды, Ч.М. Доржуну, А.А. Стороженкону, О.Д. Тапышпанны дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Бо башкылар университеттин багай эвес удуртукчулары деп санадып чоруурлар.

Дыл факультеди

Университеттин эң улуг болгаш хоочун факультетинде дыл факультетин хамаарыштырар. 1952 чылда-ла башкы институту-биле кады үндезилетинип тургустунган бо факультет төөгүлүг орукту эрткен. Факультеттин бирги деканы ТР-ниң школаларынын алдарлыг башкызы, РСФСР-ниң Улус чырыдышкынынын тергиини, доцент Е.Б. Салзыңмаа болган. Дараазында чылдарда факультетти эртемденер А.С. Мазушевская, В.Л. Биче-оол, К.Б. Март-оол, М.М. Гаврилова, Л.С. Безручко, Т.Т. Мунзук, А.С. Шаалы удуртуп турган. Дыл факультетинин бо хуннерде деканы педагогика эртемнериниң кандидаты, доцент Б.К. Ондар болуп турар.

Бөгүн факультеттин хундуску болгаш бот-өөредилге салбырында 900 студент «Тыва дыл болгаш литература», «Англи болгаш немец дылдар» немелде мергежилдерлиг «Тыва дыл болгаш литература», «Орус дыл болгаш литература», «Даштыкы дыл» мергежилдерде өөренип турар. Факультетте 6 эртем доктору, 30 кандидат ажилдап турар, ооң 6 кафедразын эртемденер: профессор М.В. Бауун-Сюрюн, доцентилер Б.К. Ондар, Г.И. Принцева, Е.Д. Чамзырын, Е.Д. Байкалова, В.С. Донгак удурткан. Эртемден башкылар Д.С. Куулар, Р.Р. Бегзи, Е.С. Бойко, Т.И. Белокопытова

дээш, өскелер-даа факультеттин чоргааралдары.

Физика-математика факультеди

Физика-математика факультеди база 1952 чылда тургустунган. Ооң бирги деканы Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи А.И. Новиков турган. Дараазында чылдарда он-он шыырак башкылар ону удурткан. Н.М. Кара-Салдың удуртуп турары факультетте бо хуннерде 22 эртемден башкы ажилдап турар, оларның 4-ү эртем доктору, профессорлар.

Бо хоочун факультет аңгы-аңгы чылдарда аңаа ажилдап чораан болгаш ам-даа ажилдап чоруур Х.М. Саая, Н.Г. Решетникова, Ю.А. Хворов, А.И. Жданок, П.М. Беркович, С.А. Хорошавин, А.С. Белоусов, Ю.М. Панаргин, А.В. Баир, В.И. Данилейко, доозукчулары: ТР-ниң өөредилге сайыды П.А. Морозов, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазынын Даргазынын оралакчызы Н.С.Германова, Кызылдың «Аныяк» өөредилге төвүнүн директору А.В. Безьязыков дээш, өскелер-биле-даа чоргаарланнар.

Эге өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказы факультет

Факультет 1959 чылда тургустунган. Ооң 35 башкызынын 22-зи эртем аттарынын эдилекчилери. Ында 4 профессор, эртем докторлары ажилдап турар. Бо өөредилге чылында факультет 254 студентини хундуску болгаш бот-өөредилге салбырларында хаара туткан. Олардан эге класстар башкылары, школа назы четпээн уругларның өөредилге албан черлеринин организатор-методистери болгаш технология база сайгарлыкчы чорук башкылары үнер. Факультетте бо хуннерге чедир К.Д. Даваа, Ф.М. Бартан, Т.В. Васильева, О.О. Иргит, С.Ф. Сеглеңмей дээш, өске-даа хоочун башкылар ажилдап турар.

Бойдус-география факультеди

Кызылда күрүне педагогика институтунун биология-химия факультетинге үндезилетинип, 1982 чылда тургустунган. Ооң баштайгы деканы биология эртемнериниң доктору, профессор С.С. Курбатская болган. Светлана Сүрүннова факультеттин быжыгып тургустунарына кончуг улуг үлүг-хуузун кириген. Факультеттин амгы удуртукчузу — И.В. Буржинова. 6 кафедраны эртемденер А.М. Лайдып, Л.К. Аракчаа, А.Д. Самбуу, В.И. Лебедев, С.И. Суге-Маадыр, Т.А. Григорьева удуртуп турар. Факультетте ийи улуг эртем академияларынын 2 кежигүн-корреспондентизи, 12 эртем доктору, профессорлар, 35 эртем кандидаты болгаш доцентилер эп-найыралдыг ажилдавышаан.

Төөгү факультеди

1994 чылда төөгү факультеди ажыттынган. Ооң ажыттынарына улуг күжүн төөгү эртемнериниң доктору, профессор З.Ю. Доржу (ынчан ККПИ-ниң эртем талазы-биле проректору турган), төөгү эртемнериниң кандидаты, доцент В.Л. Биче-оол олар үндүргеннер. Бо факультетти ажыдарына республиканың школаларына төөгү башкыларының чедишпези улуг идиг болганы чугаажок. 1995-1996 өөредилге чылында төөгү факультетин дыл факультеди-биле кадыпкыш, чаңгыс гуманитарлыг факультет кылдыр эде тургузуп турган таварылга база бар. Ынчалза-даа бир чыл эрткенде, оларны дедир аңгылаптарган, төөгү факультеди катап бот-тускайланган.

Бо хуннерде кончуг шалыпкын сайзырап турар төөгү факультетинин структуразына бүгү-нитти төөгүзүнүн кафедразы (эргелекчизи З.Ю. Доржу) биле Ада-чурт төөгүзүнүн кафедразы (эргелекчизи Г.А. Забелина) кирип турар. Факультетте 2 эртем доктору, профессорлар, 11 кандидат болгаш 6 улуг башкы бар. Олар боттарынын студентилери-биле чурттуң болгаш кожухелбээ республикаларның дээди өөредилге черлеринин төөгү факультеттери, эртем-шинчилел институттары, музейлер-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар. Келир үеде факультетке «Архив чорудулгазы», «Музеология» болгаш «Документ долдурулганы» дээн чижектиг мергежилдерни немей ажыдар.

Күш-культура болгаш спорт факультеди

Ол 1999 чылда үндезилетинген. Ооң ажыдышкыны база-ла күш-культура болгаш спорт талазы-биле бедик мергежилдиг спортчуларның чедишпезинден болган. Бо хуннерде нациянын кадык-чаагай амыдыралы дээш улуг ажил чоруп турда, күш-культура башкыларына хереглел республикада улам өскөн.

Факультеттин баштайгы деканы педагогика эртемнериниң доктору, профессор Х.Д.-Н. Ооржак болган. Ооң соонда А.Ч. Де-

лег, педагогика эртемнериниң кандидаты, доцент О.Ч. Ондар удуртуп турган, а 2006 чылдан эгелээш, деканның хүлээлгезин В.Т. Ликтан күүседип турар. Факультетте 4 профессор, 3 эртем доктору, 6 эртем кандидаты болгаш улуг башкылар, ассистентилер бар.

Факультеттин студентилери спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге 11 секцияже барып турар. Оларның аразында делегей чергелиг 3 спорт мастери, РФ-тиң 13 спорт мастери, а ол ышкаш 2 делегей чемпиону, 9 Европа чемпиону өөренип турар. Факультеттин чоргааралдары — Афиниң эрткен олимпий оюннарына бешки черни алган Европаның элээди уруглар аразына 13 дакпыр чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Лариса Ооржак, ча адарына Европа чемпиону Сылдыс Чүргүй-оол, хостуг хүрешке элээди оолдар аразына Европа чемпиону Опан Сат олар болур. Он-он студентилер спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге Россиянын чыынды командазынын кежигүннери. ТывКУ-нуң хол бөмбүүнге, хаакка, баскетболга, чиик атлетикага командалары республиканың хөй дакпыр чемпионнары.

Инженер-техниктиг факультет

Инженер-техниктиг факультет 1996 чылда Красноярскиниң политехниктиг институтунун Кызылда филиалынын салбырынын баазазына ажыттынган. Аңгы-аңгы чылдарда факультетти техниктиг эртемнериниң кандидаттары В.Б. Будегечиев, Б.Т. Кара-Сал, Р.Г. Долотова, физика-математика эртемнериниң кандидаты М.А.-Х. Ондар, а 2003 чылдан бо хуннерге чедир техниктиг эртемнериниң кандидаты А.Х. Дадар удуртуп турар. 45 башкынын аразында 3 эртем доктору, 22 кандидат болгаш доцент бар. Факультеттин тулган өөредилгелиг 15 доозукчузу Москва, Санкт-Петербург хоорайларынын улуг дээди өөредилге черлеринин аспирантураларында өөренип турар.

Көдээ ажил-агый факультеди

Университетте ол ышкаш Красноярскиниң көдээ ажил-агый университетинин Тывада салбырынын баазазына ажыттынган көдээ ажил-агый факультеди бар. Бо хуннерде зоотехника, агрономия болгаш көдээ ажил-агый продукциязынын бүдүрүлгезинин болгаш болбаазырадылганынын технологиязы кафедралар ажилдап турар. Факультет республиканың көдээ ажил-агыйна дээди эртемниг специалистерни белеткел турар болгаш, ооң Тывага ролу канчаар-даа аажок улуг. Факультетке хоочун башкылар Х.В. Ензак, Г.И. Ларионов, Х.А. Бараев, Ч.М. Мандып-оол, В.Г. Шагнаев дээш, өскелер-даа аңгы-аңгы чылдарда ажилдап турган.

Чаа факультет

ТывКУ-да ол ышкаш экономика факультеди болгаш чаа юридиктиг факультет (бо сентябрь айда ажыттынган) бар. Биргизин экономика эртемнериниң кандидаты В.К. Севек, а ийигизин юридиктиг эртемнериниң доктору Н.А. Ондар удуртуп турар.

Кызылда башкы колледжи

Күрүне университетинин структуразына Кызылдың башкы колледжи база кирип турар деп бижээн бис. Ооң бот-тускай эрткен оруу солун болгаш төөгүлүг. 1945 чылда үндезилетинип тургустунган бо ортумак өөредилге черинге хамаарыштыр аңгы чүүлду бижир болза эки. Ынчангаш бо удаа чүгүл бо кыска чүүл-биле кызыгаарланып каалы.

Колледж он-он чылдар иштинде муңмуң эге класс башкыларын болгаш уруглар садтарына кижизидикчи башкыларны доостурган. Бо хуннерде ортумак өөредилге черинде «Колледж — ТывКУ-нуң эге өөредилге факультеди» деп ийи чадалыг программа боттанып турар.

Кол эртем-шинчилел угланышкыныннары

Тываның күрүне университети республиканың улуг эртем-шинчилел төвү дизе, частырыг болбас. Ол башкыларның болгаш студентилериниң өөредилгезинин бир кол угланышкыны. Амгы үеде ТывКУ-да эртем-шинчилел ажилдары янзы-бүрү эртемнер аайы-биле 15 угланышкынын чоруп турар. Оларны дээди өөредилге черинин башкылары боттары удуртуп турары билдингир.

ТывКУ-нуң башкылары, шинчилел коллективтери чылдың-на янзы-бүрү грантыларны ойнап ал турарлар. Ол акша-төгерикке эвээш эвес эртем ажыдышкыныннары кылган, ажилдары бижээ. Бо өөредилге чери чурттуң дыка хөй өөредилге черлери-биле кады эртем-шинчилел ажилдарын бо хуннерге чедир чорудуп турар.

Солунуң өөредилге килдизи.

Бо чылын республиканың арга-арыг ажилдакчыларының ийги спартакиадазы — оларның профессионал байырлалының хүннеринде Барыын-Хемчик кожунунуң девискээринге болуп эрткен. А бирги спартакиадазы эрткен чылын Кызыл хоорайның девискээринге болуп эрткен болза, чүге бо чылын Барыын-Хемчик кожунунуң девискээринге болганы деп айтырыг тургустунуп кээр чадавас. Эрткен чылын болуп эрткен арга-арыг ажилдакчыларының бирги спартакиадазынга Барыын-Хемчиктиң арга-арыг ажилдакчыларының ажилдакчылары бирги черни алгаш, ол бүдүрүлгениң директору, спорттун хоочуну Сергей Иванович Манчын республиканың арга-арыг ажилдакчыларының ийги спартакиадазын бодунун кожунунуң девискээринге эрттирерибиле чалаан турган.

Боттарының коллегазы спартакиаданы эрттирерибиле чалап турда, ыраккы Тожудан эгелээш, республиканың шупту арга-арыг ажил-агыйлары киржирибиле чедип келген, чүгле Улуг-Хем биле Тес-Хемниң арга-арыг ажил-агыйлары киришпейн барганын демдегледип каайн.

Спартакиада эгелээринин мурнунда ТР-ниң Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле агентиледин удуртукчу Сергей Валентинович Сапелкинге ужура-

жып, бо чылын республиканың арга-арыг ажил-агыйының ажилдакчылары боттарының профессионал байырлалын канчаар уткуп турарын сонургал айтырдым:

— Бо чылын республиканың арга-арыг ажил-агыйының үндөзүлгө тургустунганындан бээр 60 чыл болган юбилейин демдегледип эрттирдивис. Ол чүгле бистиң эвес, арга-арыгны, ооң үнелиг байлаан ажыглап чоруур кижилерниң байырлалы болуп эрткен дизиимзе, частырыг болбас. Бо байырлалды демдегледип эрт-

тиреринге РФ-тиң арга-арыг албаны, ТР-ниң Чазаа биске улуг деткимчени берген. Ооң тодаргай чижээ, дыка хөй арга-арыг ажилдакчылары РФ-тиң болгаш ТР-ниң Чазактарының шаңналдарына төлептиг болган.

Бистиң ажил-албаны-выска сөөлгү чылдарда арга-арыг ажил-агыйларынга хамаарыштыр үнгүлзэн федералдыг хоойлуларга дүүштүр чаартылгалар болгулаан болгаш ам-даа реформа уламчылап турар. Мону чүге чугаалап олур сен дээрге, чаа арга-арыг кодекизин хүлээп алыр

Тиилекчи болган Барыын-Хемчиктиң командазына Сергей Сапелкин кубокту тыпсып тур.

АЖЫЛДАП-ДАА, ДЫШТАНЫП-ДАА БИЛИР УЖУРЛУГ

талазы-биле дыка хөй маргылдаалыг айтырыглар тургустунуп турар. Бүгү назынында ногаан бойдусту камгалап келген кижилерниң арга-сүмезин стол артында олурар чамдык дүжүметтер херекке албас боор-дур. Бо талазы-биле бодунун саналымны Сибирь зоназынга болгулаан семинарларга, конференцияларга чугаалап турган мен.

Ниитизи-биле республиканың арга-арыг ажилдакчылары бо чылын багай эвес көргүзүлгөни чедип алган. 2006 чылдың 8 айларында республиканың арга-арыг ажил-агыйлары 2007,5 кубометр дилиг материалдарын 4,758 муң рубльге бүдүрүп үндүргөн, ооң иштинде 1894 кубометр дилиг материалын 4,603 муң рубльге садып-сайгарган. Ажылгал ыяшты 6908 кубометрге белеткзэн азы 3,793 муң рубльге, ооң иштинде 6325 кубометр ыяшты 3,552 муң рубльге сайгарган.

Бо чылын республика девискээринге 91 арга-арыг өрттери 13417 га черге болган. Эрткен чылдарның деңнелинге көөрдө, арга-арыг өрттери дыка эвээжеп келген. Ол бир талазында, арга-арыг ажилдакчылары сөөлгү чылдарда профилактик ажилдарны бектик деңнелге чорудуп келгенинде, ийи талазында, арга-арыг өрттеринге удур белеткел ажилдарын чорударынга федералдыг бюджеттен үезинде акшаландырып турарындан ол чедип алдынган.

Арга-арыг ажилдакчыларының профессионал байырлалында үр чылдарда ак сеткилдиг ажилдап келген күш-ажылдың хоочун-

нарының адын адавайн баар артам чок. Оларның чижээне, Л.П. Москаленко, Т.М. Ананина, Л.Б. Бантык, Л.В. Тормазакова, Ф.М. Мурникова дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Россия Федерациязының арга-арыының алдарлыг ажилдакчызы атты бистиң республикадан үш кижиге алган: Таңдының арга-арыг ажил-агыйының директору чораан И.А. Романенко, ТР-ниң Арга-арыг ажил-агый талазы-биле агентиледин удуртукчунун оралакчызы В.И.Шешкин, Тожунуң арга-арыг ажил-агыйының директору Ю.М.Матвеев.

Эки ажилдыг арга-арыг ажил-агыйларынга хамаарыштыр Сергей Валентинович дараазында бүдүрүлгелерни адады: Барыын-Хемчиктиң (директору С.И. Манчын), Тожунуң (директору Ю.М. Матвеев), Балгазынның (директору В.Е. Мырнин), Туранның (директору В.М.Шейбин).

Республиканың арга-арыг ажил-агый ажилдакчыларының ийги спартакиадазы Барыын-Хемчик кожунунуң онзагай чараш булуну — Ак-Хемге болуп эрткен. Спартакиаданы ажыдып тургаш, Сергей Валентинович чүве чугаалааш, бир дугаарында арга-арыг ажил-агый ажилдакчыларының профессионал байырлалы-биле байыр чедиргеш, бис чүгле ажилдап билир эвес, дыштанып база билир ужурлуг бис дээрзин силер бо спартакиадага бадыйткаар ужурлуг силер дээш, арга-арыг ажилдакчыларынга спортчу чедишкенин күззэн.

Маргылдааның организациязын бодунга хүлээ-

нип алган Сергей Иванович спорттун 7 хевиринге эртер маргылдааның белеткелин азы ооң спортчу херекселдерин бектик деңнелге белеткел кылып каан болду. Бо спортчу маргылдааларның канчаар эрткенин тодаргайлап бижир дээрге, солун арны хемчээлдиг болгай. Ынчангаш кымнар кандыг спортчу хевирлерге тиилекчи болганын тодаргайлап көргүзгө мундыг:

Хөл-шыдыраа, 1-ги черни Сергей Кол — Тожу, 2-ги черни Аяс Монгуш — Чадаана, үшкүзүн Петр Ооржак — Барыын-Хемчик алган. Эстафетага 1-ги черни Таңдының арга-арыг ажил-агыйының эп-найыралдыг коллективи алган, 2-ги черни Барыын-Хемчик, 3-кү черни Тожу алган.

Херээжен улустун 3 км чадаг чарыжыга Туранның төлээзи Юлия Корунжина 1-ги черни алган, 2-3-кү черлерни Саяна Хомушку (Барыын-Хемчик), Милана Ооржак (Кызыл кожун) алганнар. Эр улустун 5 км чадаг чарыжыга дес-дараалаштыр Владлен Саяа (Барыын-Хемчик), Буян Кара-Донгак (Барыын-Хемчик), Ким Байкара (Кызыл) алганнар.

Борта бир онзалап демдегледип каар чүүл болза, херээжен арга-арыг ажилдакчыларының аразында сумо хурештиң маргылдаанын организациязы болур. Бо хурешке Кызылдың төлээзи Шеңне Ооржак кымга-даа октаттырбайн бирги черни алган. Ийги черни Кара-кыс Ооржак (Барыын-Хемчик), үшкү черни Чойган Ооржак (Барыын-Хемчик) алганнар.

Байырлалдың кандыг-

даа хевир тыва хуреш чокка эртер эвес. Спартакиадага болуп эрткен бүгүле спортчу маргылдааларның эң сөөлү тыва хуреш-биле доозулду. Бо удаада Чадааның арга-арыг ажил-агыйының төлээзи Ачты Монгуш шүүлдү, Таңдының төлээзи Эдуард Донгак үжүрлөшкөн. Үшкү черни Барыын-Хемчиктиң төлээзи Мерген Хомушку алган.

Борта база бир демдегледип каар чүүл болза, арга-арыг ажил-агый ажилдакчыларының профессионал мергежилдинге дүүштүр ды-

ка солун маргылдаалар болуп эрткен. Олар борта келгеш чүгле маргылдааларга киржип дыштанып алыр эвес, профессионал мергежилдин бектиреринге улуг деткимче болуп турар-дур деп билир кижиге болдум.

Бо спартакиаданы эрткен чылдан бээр организаастап келген удуртукчулар, оларның аразында Арга-арыг ажил-агый талазы-биле агентиледин хары-салгалыг ажилдакчылары спортчу маргылдааларны организациястаар талазы-биле бектик мергежилдинг специалистер-дир деп билип турдум. Чүге дээрге, мында спортчу идик-хептен эгелээш, маргылдааны дүргөн, шынарлыг кылдыр чорударында, бир-ле дугаарында ооң программазын шынарлыг тургузарында хамаарыштыр болгай. Ынчангаш шупту маргылдаалар бектик деңнелге эртип, ооң түннелин үндүреринге кандыг-даа маргылдаалыг айтырыглар турбаан.

Түннелинде ниити команда аайы-биле Барыын-Хемчиктиң арга-арыг ажил-агыйының эп-найыралдыг командазы эң хөй санны алгаш бо чылын база катап 1-ги черни алган. Ийги черни Тываның эң ыраккы булундан келген Тожунуң арга-арыг ажил-агыйының командазы алган. Үшкү черни Кызылдың командазы алган. Тиилекчи болган командаларны болгаш хууда бирги черни алган спортчуларны өртектиг белектер, дипломнар-биле ТР-ниң Арга-арыг ажил-агый талазы-биле агентилели шаңнаан.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

Өвсүдүп черле болбас.

Чая тырта берди.

Сумога кым шыдаарыл?

Хирээ чидиг болур.

Кым дүргөн кезер эвес?

Адыр, боданыптайн.

Хайыраканга солун-ча болган

Социал хандырылганың стационарлыг албан черлери болур республиканың бажың-интернаттарының эмчилериниң спартакиадазы бо чылдың сентябрь 15-те Хайыракандан ырак эвес бойдус чурумалы хөлчок чараш черге дыка солун эрткен. Аңаа чамдык бажың-интернаттарының ажилдакчылары-биле таныжып, олардан кыска интервью ап четтигиптим. Оларның чамдызы бо:

Эң-не чараш шиметтинген, аныяк киржикчилерлиг лагерь — Авыйганның бажың-интернаттарының эмчилери болду.

Ооң кол эмчизи Эльвира Дондуповна Ондарга сөс: — Мен Авыйганда 2 чыл чеде бердим. Авыйганның бажың-интернаттың 277 (160 эр, 117 херээжен) кижини ажаап-карактап турар бис. Ажилдакчылар саны 120 чедип тур. Он-залап айтып кааин — коллектив кончуг аныяк, колдуунда-ла эр улус, чүгле дээди эртемниг 1 херээжен эмчи, эмчи сестразы бар бис. Ортумак тускай эмчи мергезилдиг бирээ огулус Томскиниң эмчи академиясында өөрени бергени биске — чоргаарал. Бо слетта 17 аныяк эмчилерим-биле кады келдивис. Кышка белеткелвис — хөмүрүвүс эвээш. Ам сөөртүр бис. Үер алган болгаш ногаа аймаа эвээш, ылаңгыя картошкадан куругладыыс. Лицензия чогуңдан халас эмнер албайн тур бис. Бистиң девискээрде 4 класска чедир 1 эге школа база 12 оруннуг уруглар сады бар болганыңдан кадрларның үнер-кирери көвей. Эң-не бергедежи бээр чүүл — чем аймаан тендер-биле ойнап алган улус сөөртүп эгелээнден бээр чеже-даа чагып каарга, эң кол продуктуларны (чоокта чаа дусту безин) «уттуп аар», эккелбезинде болдур ийин. Хандырылгада көрдүнгени 255 кижичыдар турбуже, 22 кижичыдар артыкка (үстүнде ам бары 277 кижичыдарга, шупту талазы-биле хандырылга бергедежи бээр-дир.

Бо чылгы слетту эрттирери-биле эстафетаны хүлээп алган Хайыраканның бажың-интернаттарының ийи улуг майгынын «штаб-баазасында» келдим. Хамык келген, ам-даа кээп турар бажың-интернаттарының эмчилерин уткуп, ашкарып чемгерер дээш, чай-хос чок ажилдап турар улус болду.

Бир чай аразында Хайыраканның бажың-интернаттың кол эмчи сестразы Раиса Доржуевна

Канчыр-оол-биле чугаалажып четтигиптим:

— Бистиң хандырылгавыста 93 кижиниң орунуга 95 хоочуннарны ажаап-карактап тур бис. Эгезинде, 14 чыл бурунгаар, Кызыл хоорайның бажың-интернаттың салбыры кылдыр ажитынган бис. Кышка белеткелвис ажырбас. Боттарывыс теплицалыг болгаш огурец, помидор, свекла, морковь, согуна чедер. Капуста бо чылын хөй болду, ам дузаар бис. Картошка чедер. Автотранспорт: чүък, суг сөөртүр, «УАЗ» маркалыг машиналарывыс, бир

трактор шупту ажилдап турар. Дузалал ажил-агыиында 2 аът, 20 шаа хөй, өшкү, ол чарыкта инектеривис бар. Эмчи кадрлар четчир. Чылдан-чылче шийтпирлетинмес бир айтырыг — көзүлдүр-ле инвалид улус кандыг-даа документ, харын-даа эмчи карточказы безин чок кээр. Оларны кээргээш, документ чок хүлээп апарга, оон айда, чылда-даа документилерин четчелеп шыдавазы — бистиң ажылывыска дендии шаптык боордур.

Сукпактың тускай бажың-интернаттарының кол эмчи сестразы Аяна Маспың-ооловна Ондарга сөс:

— 50 оруннуг турбуже, 10 ки-

жини артыкка — 60 кижини интернаттың 30 ажилдакчызы ажаап-карактап турар бис. Директорувус — Алдын Анай-оолович Монгуш. Өске интернаттардан ылгалывыс — бисте хосталгазын казыдып шийттирип, чорааннар бар. 30 шаа кижичи эп-найыралдыг, демниг ажилдап турар бис. Ооң чижээ, ортумак эртемниг эмчи сестраларының кожуун чергелиг конкурзунга 1-ги, республика чергелиг 3-кү черни алганывыс. Чылдың кижизинге Аяна Ондар төлептиг болду. Бистиң ажилдакчыларывыстың ортумак назыны — 35 хар. Спортка база ынак бис. Мындыг чергелиг спартакиадага 2003 чылда тиилекчи болдувус.

Чедир шийтпирлеп чадап турар чүүлдеривис бар:

Интернаттың амгы турар бажыңы «Сукпак» совхозунуң кон-

— Бо чыл биске төөгүлүг чыл — чүл дээрге ам октябрь айда үндезилеттингенивистен бээр он чылдаанывыс болур. Хандырылгавысты 79 хоочуннарывысты 40 шаа ажилдакчы, ооң ишинде 6 эмчи

сестразы доктаамал хайгааралда алган бис. Эмчилеривис колдуу-ла аныяк. Чунар-бажың, хеп чуур черивис үргүлчү ажилдап турар. Автомашинавыс эргижирээнинден бо-ла үрели бээр. Интернаттың турар бажыңына хөй чылда капитал септелге кылбааныңдан ону чорудары негеттинип турар.

Кызыл хоорайның хоочуннар, инвалидтер бажың-интернаттарының хөй чыл ажил стажтыг эмчи сестразы Людмила Күдер-ооловна сөс:

— Бистиң 110 кижичыдар ужуруг интернаттарында бо хүн-нерде хоочуннарның, инвалидтериниң саны 180 кижичедип тур. Ынча хөй, санитарлыг негелдеден оранчок ажыг кижини ажаап-тежээрге, берге-дир. Өрт-халапка таварыш-каш, чурттаар чери чок кижилер чурттап турган корпусуванстан ол улус чаа бажыңнар алгаш чорутканыңдан бээр үр үе эрти. Ооң септелгези саадап тур. Социал хандырылгавыска бо айтырыгны шийтпирлеп албас чүве болза, ТР-ниң Чазаа мону кичээнгейге алза дээр күзел бар.

Бо спартакиадага бистиң эмчилеривис эки белеткелдиг келдивис. Бирги черже үнер дээш кызыдар бис. Эмчилер чүгле эмнээринден аңгыда, хостуг үезин чөп

ажыглап, спортка-даа, уран чүүлге-даа шыдаар дээрзин ол тирилелге бадтыкаар.

Республиканың хоочуннарының бажың-интернаттарының эмчилериниң спартакиадазы бедик деңгелге эрткен. Аңаа чадаг чарышка, хол бөмбүүнге, тыва хүрешке, кыс улус сумо хүрешке маргышканнар. Чидиг демиселге эрткен маргылдааларның түңнө-

линде, шынап-ла, Людмила Күдер-ооловнаның чугаалааны дег Кызыл хоорайның хоочуннарының бажың-интернаттарының эмчилери маргыш чокка бирги черже үне бердилер.

Ийги черни Авыйганның (Бу-ренниң), а үшкү черни Социал-хандырылга, күш-ажыл яамызының эмчилери алгаш, шаңнал-макталга төлептиг болдулар.

Бо спартакиаданы бедик деңгелге организаастап эрттиргени, ынча хөй эмчилерни хүнзедир ашкарып-чемгергени дээш ооң киржикчилериниң өмүнээзинден байыр чедиргеш, бодумнуң номнарымны «В краю вечных ледников», «Күзел хандыр ошказымза» база орус дылдан тыва дылче окулдурганым чаа ном «Азия диптиң төвүнде» белекке Хайыраканның бажың-интернаттарының эмчилеринге бердим. Арыг агаарга ойнап-хөглөп дыштанып алган эмчилерге ажылында чедишкенини, кадыкшылдыг, хөй-аътты күзедим.

Зоя ДОНГАК, эмчи, Россияның журналистер эвилелиниң кежигүнү.

Чурукта: спартакиаданың киржикчилери.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«Улуг-Хем» сеткүлдүң 60 чылынга

САКТЫП ОР МЕН

Тыва чогаалчыларның «Улуг-Хем» сеткүүлү 60 чылдап турар. Мен школачы чылдарымда-ла ону ном саңыңдан сонуурган бижидип алгаш, номчуп эгелзэн мен. Ол — эрткен вектиң бежен чылдарының эгези турган чүве. Оон эгелзээш, сеткүүлдүң чаа үнген номер бүрүзүн дооза номчупкаш, дараазындаазының үнүп кээрин четтикпейн манап, дилеп чоруур апарганымны ам сактып ор мен. Аңаа тыва чогаалчыларның шүлүктөрүн, чечен чогаалдарын болгаш романнарны парлап турган. А оон ыңай аралаштыр орус классиктерниң чогаалдарын тыва дылче окулдурганым база олче кирип турганы онзагай. Ынчан кижилер ном номчурунга ынак турган. Телевидение деп чүвени кижичи көрбөс чүве. А.С. Пушкинниң: «Номчулга — эң эки өөредилге» дээнинде утка-ла бар. Чүге ынчаар «Улуг-Хемни» сонуургай бергенимни ам бодаарымга, баштай-ла орта чогаалчыларның чаа бижиттинген, каяа-даа парлаваан чогаалдары солун боорга номчускаар, хөй чүвени билип ап турганым ол. Мээң-биле чергелештир Тывага ол сеткүүлдү бүгү кижилер, үндүрген

саны эвээш-даа болза, ачылажып, айтыржып номчуп эгелзэн дизе, хөөредиг эвес болур. Улгадып келгеш, ажилдакчы кижичи апаргаш, таварышкан-на садымдан чаа үнген «Улуг-Хемни» акшам-биле садып, номчуп, бажыңыма номнарым аразыңга делгеп алыр апарган мен.

Ам «Улуг-Хем» сеткүүлдү 60 чыл мурнундаазы-биле ам деңнээр болза, көңүс өске. Ооң дашты, ында кирип турар чогаалдарның шынары бедзэн, солуну аажок, амыдыралдың нарын айтырыгларын көргүзүп турар. Сеткүүл бодунуң номеринге тыва чогаалчыларның бижип каан чогаалдарын долузу-биле чонга сонуургадыр дээш бар-ла аргаларны ажыглап турар. Улуг хем-чээлди тоожу роман редакцияга келирге ону кызыра көрүп, берге-дээшкин болдурбайн, оларны номер санай үзүктөп доозазын парлап үндүрерин бодаар. Сеткүүлге келген оон өске-даа жанрларлыг чогаалчыларның чогаалдарын шуптузун парлап турар дизе, час-

тырыг болбас.

«Улуг-Хем» кижилерге номчуштуг, солун болзун дээш, эң аныяк чогаалчылардан эң улуг чогаалчыларга чедир оларның чогаалдарын парлап турар. Бо бодуштуң сеткүүлүвүске эң солун чогаалдарны чогаалчылар бижип алгаш, ооң-биле үргүлчү харылзааны тудары күзенчиг.

Эрткен чылын «Улуг-Хем» сеткүүл акша чок дээш үнмейн баарга, тыва дылымны, чогаалдарны канчаар сайзырадып, келир салгалга чүңү арттырамын бодап турар улус боор деп пат кайгаан мен. А бо чылын «Улуг-Хем» сеткүүлүн 1-2 номерлери март айларда катап үнүп келгенин көрүп кааш, өөрүп номчаан мен.

Тыва чогаалга ынаамдан чүве ийикпе, азы сеткилимниң хайнышкыныңдан болган боор, 70 чылдар үезинде «Улуг-Хем» сеткүүлче мээң чоруткан үш шүлүктөрүмден бир шүлүктү «Хем» деп ат-биле парлаан чүве. Ам бодаарымга, бир эвес чогаал бижиир бодалдыг, изиг күзелдиг бол-

зуңза, чогаалды бодун ханы сайгарып, чон мурнунга улуг хары-салгалыг бол деп, ол сеткүүл орукту меңээ ажитканзыг болган. Бо хүннерге дээр «Улуг-Хем»-биле харылзаам үспейн, уругларга мээң чечен чугааларымны, тоолдарымны парлаанынга чоргаарланып чор мен.

Бо берге үени «Улуг-Хем» сеткүүлү бодунга көрүп эрткен. Сеткүүл үнмейн баарга, хуу кижилерниң акшазын ажыглап, оларга 4 хире номнарны үндүрүп бергени, редакцияның ажилдакчылары анаа олурбаанын көргүзүп турар.

Ам ооң 60 чыл оон таварыштыр сеткүүлдүң салым-чолунга үлүг-хуузуң кирип чораан болгаш кирип турар, редактор Ч.Ч. Куулар болгаш Н.С. Суван-оол, Дырбак Күнзегешке, Саая Майнакка, Лидия Иргитке, өскелерге-даа ам-даа чедишкенин ажилдаарын, аас-кежикти, кадыкшылды күзеп ор мен. Чорууңар чогузун!

Алдын-оол ОНДАР, күш-ажылдың хоочуну, пенсионер.

Кызыл хоорай.

Барык шупту шаңналдарлыг

Сентябрь 17-18 хүннеринде Зеленоград хоорайга дыңнаары багай инвалидтер аразыңга дзю-дога Россия чемпиоңады болуп эрткен. Аңаа Тываның командазы, тренери делегей чергелиг спорт мастери Буян Биче-оол база киришкен.

Чурттуң областарыңдан болгаш республикаларыңдан 13 команда, 70 ажыг спортчу киришкен маргылдаага чеди спортчудан тургустунган Тываның командазы ниитизи-биле багай эвес киришкен. 48 кг чедир деңгизге Чойганда Ооржак, 81 кг чедир деңгизге Чечек-оол Дүвендей чемпион аттарны чаалап алганнар. Буян Куулар (60 кг) ийги черге төлептиг болган, а Чаяна Ооржак, Омек Киртикей болгаш Айдаш Монгуш тус-тузунда деңгизлеринге хүрешкеш, үшкү черлерни ээлзэннер.

Бо маргылдааның тиилекчилери 2007 чылдың июль айда эртер делегей чемпионатында киржир эргени чаалап алганнар.

Тренер Буян Биче-оол дыңнаары багай спортчуларны сөөлгү чылдарда багай эвес белеткеп турар. Ооң кижизиттирилери хөй санныг маргылдааларга чедишкенин хөй хөрежи келген. Тренер бичи оолдары-биле Саранск хоорайга эртер хостуг хүреш маргылдаазыңа чорупкан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Сарыг шажын

Хүртүнү каттышкаш, ыдыктаан...

Сентябрь 25-те Кызылга шажын талазы-биле кайгамчык солун болушкун болган. Чүл дээрге Арат шөлүндө тургузуп турар Мани хүртүнүң ыдыктаашкынынга Индияда сураглыг Дрепунг Гоман хүрээзиниң Самло Кхамцен дуганындан, оон биче-даа дудавас аталдарлыг, бурунгу Гюдьмед хүрээзиниң болгаш Тываның Камбы-лама эргелелиниң лама-башкыларының кады киришкени болур. Бо-ла хоңуктарда Кызыл хоорайда буддисти философия талазы-биле лекциялар номчуп турар база бир тибет башкы, Геше Джампа Тинлей бо езулалды кадының байдалы-биле кыдындан хайгаарап турза-даа, сагыш-сеткили башкылар-биле кады турган.

Мани хүртүнүң ыдыктаашкыны эгелээр мурнунда ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак, Кызыл хоорайның мэри, «Мани» хүртүнү тударының талазы-биле оргкомитеттин даргазы Д.К.Донгак, Гюдьмед хүрээден башкы-

ларның удуртукчузу Шукья башкы, ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчызы Анета Бодур-Ооржак олар чыылган чонга Мани хүртүнү ыдыктап турары-биле холбаштыр чүве чугаалааннар. Бо

езулалга «Тибет» фондунун төлээлери, ТР-ниң Чазааның кежигүннери болгаш кызылчылар киришкен.

Ооң соонда чонун өргүлдери-биле тудуп турар күчү-күштүгү хүртүнүң ыдыктаашкыны – мөргүл номчулгасы болган.

Дрепунг Гоман хүрээзиниң каш хонук бурунгаар Кызылда чедип келген башкылары, удуртукчузу Геше Наваң Таи, «Цэчэнлинг» хүрээзинге Ченрезиг бурганның мандалазын тудуп эгелээн. Ону октябрь 1-де эртенгиңиң 10 шакта бузар. Ол ышкаш хүрээге хүнүнүн 12.00 биле 18.00 шактарда мөргүлдери номчуп турар. Даарта кежээ «Дөрт ачылыг шын» деп өөредилге болур. А сентябрь 30-де Чинсрег езулалы болур, аңаа чүдүкчү кижилер бүрүзүнүң киржилгези күзөнчиг.

Бистиң корр.

Чуруктарны ыдыктаашкын чезинде тырттырган.

АЖЫК КОНКУРС

Тыва Республикада Арга-ыяш ажил-агыйының агентилели арга-ыяш фондузунун участкарын арендага дамчыдып бээр талазы-биле ажык конкурсту эрттирер

Лесхоз Лесничество	Кварталдар №	Сорулгасы	Ажыглаар черниң шөлү (га)	Аренданың хуусаазы	Аренда телевириниң эге хемчээли, муң руб.	Баш удур телевириниң түнү, руб.
Туран Өөк лес- ничествозу	230, 231, 232, 233, 221, 205, 206, 207 кварталдарның ниитизи-биле шөлү	Аңныыр хе- регелде- ринге	4966	99 чыл	0,15	15
	231, 7, 22 үзүп берген кезээ	Бир аңгы ажыглаары	112	99 чыл	0,56	56
	310, 7 үзүп берген кезээ	Культура- кадыкшыдылга	1	99 чыл	1,25	125

Конкурс 2006 чылдың ноябрь 2-де 10 шакта (тус черни-биле) дараазында адреске болур: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 122, каб. 14. Тиилекчини чажыт бадылаашкын-биле тодарадыр. Конкурс комиссиязы саавырда айткан негелделер езугаар конкурса кирген саналдарны чугаалажып база үнелеп көөр. Бо конкурса киржирлер аренда телевириниң эге өртээниң 10 хуу баш удур телевирни дараазында реквизиттер езугаар кириер:

УФК по РТ (Агентство лесного хозяйства), лицевой счет № 06053779070, ИНН 1701037145, КПП 170101001, р/с УФК 4050381030001000000, БИК 04904001 ГРКЦ НБ Республики Тыва Банка России г.Кызыл.

Баш удур телевирни киригенин бадыткап турар документини арга-ыяш конкурсуна киржир дугайында чагыт билдиришкинге кожар. Конкурс документациязын бээрин, конкурса киржир дугайында чагытларны болгаш саналдарны хүлээп алырын конкурс комиссиязының секретары дараазында адреске чорудуп турар: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 122, каб. 21, тел. (839422)3-32-44. Конкурс чагытларын чарлалды парлаан соон дарый хүлээп ал эгелээр, сөөлгү хуусаазы 2006 чылдың октябрь 27, тус черниң 12 шак. Кириген чагытларлыг чагаа хаптарын 2006 чылдың октябрь 30-де 14 шакта конкурстуң киржикчилери бар турда ажыдар. Арга-ыяш конкурсузунун организакчызы (ТР-де Арга-ыяш ажил-агыйының агентилели) 2006 чылдың октябрь 25-ке чедир ону эрттиреринден ойталап болур. Арга-ыяш конкурсузунун тиилекчизи конкурс доозулганда, конкурс түнелдериниң дугайында протоколду кылган соонда 30 хонук дургузунда аренда керээзин чарар уjurлуг.

«Орленокта»

КАРА-ДАЛАЙГА
ЭЖИНИШААН...

Сентябрь 16-да Бүгү-эвилелдин «Орленок» уруглар төвүнге «Россияның элээди хамаатыларының конгрессиниң тускайжыттынган ээлчээниң байырлыг ажыдышкыны болган.

Аңаа Россияның он бир регионнарындан идепкейжи он беш харлыглар чыылган. Оларның аразында Тывадан уруглар база бар. «Аныяк гвардия» мөөрейниң тиилекчилери он сес тыва оолдар болгаш кыстар сентябрь 6-да-ла Кара-Далай эринче айттыныпкан. Олар кымнарыл дээрге Хандагайтыдан Солаңгы Очур-оол, Чадаанадан Шеңне Куулар, Бүрен-Аксындан Алдынай Салчак, Каа-Хем суурдан Алдынай Кенден, Кызылдан Тамара Бахарева болгаш өскелер-даа. Уругларны Елена Уйнук-оол удуртуп чоруур. «Орленок» баар путевкалар-биле «Лидер» мөөрейниң тиилек-

чилери Турандан Денис Чамзырай, Кызылдан Александр Полозов, Александр Покояков, Катя Сарагашева, Булат Хомушку, Эрзинден Саяна Лопсан олар шаңнаткаш, орукка чоруп ора, бот-боттары таныжып ап, орук-суур менди-чаагай четкен. Чеде бээрге, ийи каът автобус-биле лагерниң төлээзи уругларны уткуп алган. Тывадан уругларны үш аңгы бөлүккө чарып, «Комсомольский» лагерьге хүлээткен. Далайны көрүксээн оолдар, кыстарның күзели буткен, мага хандыр эштип алгаш, конгрессиниң ажылынга идепкейлиг киржип кирипкеннер.

Бистиң корр.

Үүлгедиг болгаш яла

АЯА ДӨМЕЙ-ЛЕ ДОЛГАН

«Орнуң оруу муңгаш» дижир. Мооң мурнунда оор херээ дээш каш удаа шииттирип чораан Юрий Саяновтуң бо удаада база оруу муңгашталган. Өске кижиниң эт-хөреңгизин чажыды-биле оорлааны дээш ол шыңгы чурумнуг эдип казаар колонияга 2,5 чылды эрттирер.

Ук херек бо чылдың январь 11-де болган. Ажыл чок Саяновка Кызылга ээртелинеп кылаштары чалгааранчыг апаарга, бо сербээ ээрик кижилер Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төптүң күрүне эргелелин бакылай берген. Кабинеттерин бирээзиниң эжин ажык болган. Кире бээрге – кым-даа чок. Ээзи чок оран-савада каракка бир-ле дугаар илдиккен чүве – норка кежинден даараан кышкы бөрт. Өскениң эт-хөреңгизин оорлааны дээш ийи удаа шииттирип чораан чалатпаан аалчы бөрттү хойлай каапкан. Кабинеттин херээжен ээзи ооң хойнунче бир-ле чүвени чажыра суп турганын көрзе-даа, улуг-ла херексез. Кандыг херектин ужу ооң кабинетинче кирип чораанын чүгле айтырган. Эр кижиле далайы кончуг үне халаан.

Когараан кижиниң сөзү-биле эксперт албан черинге тургускан фотопортрет-биле оорну туткан. Ооң сорнда истелге эгелээн. Специалистер оорлаан этти 4500 рубльге үнелээнер. Кызылдың суду кеземче шииткелин томуйлап тура, кем-херек үүлгедишкиниң мөзү-шынарын болгаш ниитилелге айылының деңгелин, чымчадыр болгаш аартадыр байдалдарны өөренип көргөш, Саяновту 2,5 чылга шииткен. Суд хуралына

«олча хайдыныкчызы» буруузу минимээн. Кем-херек үүлгептээн мен, истелге үезинде эттеп-сол турганының ужу бодумну агартыр ужурга таварышкан мен деп чугаалаан. Тыва Республиканың Дээди судунуң кеземче херектериниң талазы-биле суд коллегиязына кириген кассация хомудалында шииттирген кижилер судун шииткелин күш чок болдураарын дилээ.

Тыва Республиканың Прокуратуразының судтарга кеземче херектериниң сайгарылгасын прокурорларның киржилгезин хандыраар килдистиң улуг прокурору, күрүне буруудадыын деткээ Марианна Сундуй кассация хомудалының барымдаалары-биле чөпшээрешпээн, чүге дизе шииттирген кижиниң буруузу истелге материалдары долузу-биле бадыткап турар, а шыңзылгаларны хоойлуга дүүштүр алган. Суд коллегиязы херектин материалдарын өөренип, шииттирген кижиниң болгаш ооң болчукчузунуң тайылбырларын, прокурорнуң санал-оалын дыңнап көргөш, Юрий Саяновту өскениң эт-хөреңгизин чажыды-биле оорлаан деп санаан. Бирги чергениң судунуң шииткелин өскерилге чокка арттырган, а шииттирген кижиниң хомудалын хандырбаан.

Василий КРИВДИК.

Интернеттен

ТАҢДЫНЫҢ ШЕРИГ КОМИССАРЫН
ШИИТКЕН

Таңды кожуунуң шериг комиссары подполковник Алексей Неництин херээн Абаканның судунга көргөш, шииткели чарлаан. Ол албан-дужаал эргелерин эрттир ажыглаан деп буруудаттырган. Офицер военкоматка ажылга кадайын болгаш бодунуң адазын хоойлуга дүүшпес езу-биле хүлээп алганын, ол албан черинин автомобилдин бодунга шингээдип алып сорулга-биле меге документилер кылдыртканын, ажылдакчыларның шаңнал акшазын казып турганын истелге тодараткан.

Коллективтин негелде-хомудалды судка Неництин удуртуп турар кижилери кириген. Судтун шиитпири-биле Алексей Неництин организас-айтышкын база административтик ажыл-агый албан-дужаалдарын ээлээр эргезин 5 чыл дургузунда казаан, 30 муң рубль торгаалды ол төлээр.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, кедээ ажыл-агый, улуттук килдистер — 1-17-09, 1-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8531. Чагыт 118.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харышпаар.